

Recensioner

Monografier

Mary Wollstonecraft,
feminismen och frihetens
förutsättningar

Lena Halldenius

Thales, Översättning Jim Jakobsson, 2016,
222 s.

Mary Wollstonecraft är en av 1700-talets viktigaste politiska tänkare och en central gestalt i feministisk filosofi. Ibland har Wollstonecraft setts som motsägelsefull och det faktum att hon tillskriver kvinnor negativa egenskaper har kritiserats. Därför är det befriande när Lena Halldenius, professor i mänskliga rättigheter, läser Wollstonecrafts politisk-feministiska filosofi som ett konsistent tankebygge. Studien, som innefattar hela Wollstonecrafts författarskap, inbegriper romaner, brev och hennes skandinaviska reseberättelse. Som metodiskt grepp är detta fruktbart, eftersom det ger möjligheter att belysa hur Wollstonecraft bearbetar frågekomplex på olika sätt beroende på genre. Den svenska utgåvan av Halldenius bok är en översättning från engelskan gjord av Jim Jakobsson (*Mary Wollstonecraft and Feminist Republicanism: Independence, Rights and the Experience of Unfreedom*, Pickering & Chattoo, 2015).

Det övergripande syftet med studien är att visa på Wollstonecraft som en "feministisk republikan". När jag läst boken till slut är jag övertygad om det vettiga i att arbeta med dessa begrepp i tandem, även om de framstår som något asymmetriska. Begreppet republikan var centralt i 1700-talets debatter om politik, inte minst i samband med franska revolutionen, som Wollstonecraft försvarade. Därmed kan

begreppet historiseras. Begreppet feminist är en sentida benämning som förknippas med kollektivt agerande. Halldenius är medveten om problemet. Som argument för sitt val lyfter hon fram hur epitetet tydliggör skillnaden mellan Wollstonecraft och mer stillsamt emancipatoriska aktörer i tiden (till exempel Hannah More) samt hur det för in den fenomenologiska tanken om levd erfarenhet i förhållande till Wollstonecrafts diskussioner om hur det är att leva ofri.

Boken är tydligt strukturerad, där de sju kapitlen i tur och ordning behandlar Wollstonecrafts diskussioner om frihet, erfarenheter av ofrihet (levd erfarenhet), moral, revolution och slutligen frigörelse. Det som däremot bitvis stör läsningen är vissa onödiga upprepningar, där fakta, utgångspunkter och slutsatser ibland tas i repris. En stramare text, liksom ett namn- och sakregister, hade kunnat hjälpa läsaren. Som läsare saknar jag också Wollstonecrafts egen röst. Oftast får vi nöja oss med refererat och de citat som återges är enbart översättningar från engelska till svenska; detsamma gäller för övrigt alla övrig citerad engelsk litteratur, vilket ter sig aningen märkligt i en akademiskt riktad publikation.

I bokens första kapitel tecknas studiens förutsättningar. Wollstonecrafts positiva inställning till franska revolutionen klargör hennes republikanska ideal och Halldenius diskuterar grundligt Wollstonecrafts *A Vindication of the Rights of Men* (1790) samt dess kritik av Edmund Burkes angrepp på revolutionen. Halldenius visar hur Wollstonecraft skiljer mellan revolutionens principer, och det skräckväld som följde, vilket hon bland annat förklarade med att ojämlika samhällen skapar grogrund för

mänsklig grymhet. Även social tillhörighet uppmärksammas av Wollstonecraft som en del i den levda erfarenheten och det är en av de punkter där Wollstonecrafts diskussioner är nydanande. Det andra viktiga begrepp som utreds är frihet, vilket inte ska förstås som frihet att göra vad en vill; hos Wollstonecraft ses det som frihet från underkastelse under någon. Halldenius framhåller att detta är imperativt för Wollstonecrafts hela tanke-system.

Det andra kapitlet behandlar Wollstonecrafts syn på frihet som kopplad till självständighet, eller ”frihet från underordning under godtycklig makt”, vilket utgör kärnan i Wollstonecrafts feministiska filosofi. Wollstonecrafts diskussionspartners här är bland andra den egensinnige prästen Richard Price samt de politiska filosoferna John Locke, Thomas Paine och Jean-Jacques Rousseau. I detta sammanhang aktualiseras också Wollstonecrafts religiösa uppfattning, där underkastelse under Gud (Gud förstådd som det rena förnuftet) inte innebär förtryck utan istället är en konsekvens av dygd. På jorden finns däremot inte det gudomliga förnuftet eller den yttersta visdomen inkarnerad någonstans och det bästa alternativet är därför att (förnuftiga) människor själva får välja sina representanter. I ett förtryckande system, där kvinnors och fattigas frihet undertrycks, betalar också förtryckarna (männen och de rika) ett högt pris när de fördärvas moraliskt av sin makt. Halldenius framhåller att frågan om inre frihet och ett självständigt sinnelag blir viktig för Wollstonecraft som en konsekvens av hur moral kopplas till frihet. Här anas en viss pessimism; det är inte lätt att uppnå ett sådant sinnelag i ett ofritt samhälle. Wollstonecrafts dygdelära är ett universellt system med en moral som enhetlig norm för alla. Hur hon kan sättas i idéhistorisk relief till tänkare som Aristoteles, Hannah More, David Hume med flera går Halldenius däremot inte in på.

Wollstonecrafts filosofi har ibland placerats in i en liberal tradition. Att detta inte

är rimligt argumenterar Halldenius för i bokens tredje kapitel. En utredning görs av hur Wollstonecraft arbetar med begreppet rättigheter och hur hennes position i frågan förhåller sig till framför allt John Lockes. Till skillnad från tidigare forskare anser Halldenius att även om Wollstonecraft inte är helt tydlig på denna punkt så är det klart att hon, till skillnad från Locke, inte ser rättigheter som naturliga. Rättigheter för Wollstonecraft är därtill oupplösligt förenade med plikter och förnuftigt agerande. Franska revolutionen aktualiseras även i detta kapitel och Halldenius lyfter fram hur Wollstonecraft betonar nödvändigheten av den egendomsfördelning som måste åtfölja ett byte av styrelseskick.

I det fjärde kapitlet analyserar Halldenius Wollstonecrafts romaner: *Mary: A Fiction* (1788) och den postumt utgivna och oavslutade *The Wrongs of Women; or, Maria: A Fragment* (1798). Analyserna uppmärksammar det politisk-filosofiska budskapet genom att diskutera handling, motiv och tema ur ett fenomenologiskt perspektiv, det vill säga vad det i praktiken innebär att leva som en ofri människa. Det jag finner noterbart är Wollstonecrafts problematiserande hållning när det gäller filantropi som enligt henne gör de fattiga beroende och de rika självgod. Det hade därför varit givande att sätta hennes idéer i relief mot dåtidens och dagens debatt om filantropi samt vidare belysa ämnet med utgångspunkt i tidigare genushistorisk forskning som uppmärksammar välgörenhet som viktig för den framväxande medelklassen och konstruktionen av den så kallade borgerliga kvinnan.

Det femte kapitlet behandlar frågekomplexet kring hur kvinnor skulle kunna uppnå medborgarskap genom att fulländas moraliskt. En kritik som riktats mot Wollstonecraft är hennes hårda tonfall mot kvinnor, men vid det här laget förstår vi att det är en logisk följd av hennes metodiska sätt att uppmärksamma ”slaveriets” konsekvenser där den undertrycktas tillstånd skapar moraliskt fördärv hos såväl

förtryckare som hos den som förtrycks. För att undersöka Wollstonecrafts hållning analyserar Halldenius inställningen till naturen och frihetsfilosofin där tankar om förkonstling och naturlig moral kommer i fokus.

De ofrias möjligheter till befrielse och handling står i fokus för det sjätte kapitlet. Här behandlas Wollstonecrafts syn på sociala roller, koppling mellan naturlighet och medelklass, hur en kan leva moraliskt under ofria betingelser och vad som händer när de undertryckta revolterar. Halldenius demonstrerar att Wollstonecrafts ambivalenta inställning till den franska revolutionen bör medföra en försiktighet när hon tolkas. Å ena sidan betonade hon nödvändigheten av att förändra ett förtryckande samhälle och att revolutionen kunde bana väg för ett höjt självmedvetande hos förtryckta även i andra länder, å andra sidan framhöll hon det politiska misslyckandet när gamla herrar byttes mot nya.

Slutligen resonerar Halldenius, i kapitel sju, om Wollstonecrafts inställning till egendom och materiella förutsättningar för jämlikhet. Inget tyder på att hon ville avskaffa privategendomen. Däremot var hon, likt många andra, en bestämd motståndare till överflöd. Den gyllene medelvägen mellan rikedom och fattigdom finner hon hos den hårt arbetande medelklassen. För feministen Wollstonecraft innefattar jämlikhet att kvinnor måste tillåtas disponera sina egna materiella resurser och upphöra att vara ägodelar till män. Det är också denna väg som samhället måste ta om kvinnor någonsin ska bli fullvärdiga medborgare. Mest radikal är nog hennes åsikt att även kvinnorna ska ha rätt att välja och vara politiska representanter.

Halldenius rika studie har, som framgått ovan, stora förtjänster och ger nya ingångar till Wollstonecrafts hela författarskap. Boken är emellertid inte invändningsfri. På vissa ställen saknar jag tidigare forskning och idéhistoriska kontexter, liksom jag efterlyser en större generositet med källcitat. Men sammantaget ger boken en

syntetisering av Wollstonecrafts tankevärld som ökar förståelsen inte bara av henne, utan också av flera andra filosofer i hennes samtid. Boken övertygar mig också om att Wollstonecraft förtjänar att läsas som den medvetna och politiskt feministiska filosof hon var.

Ann Öbrberg

Kata Dalström. *Agitatorn som gick sin egen väg*

Gunnela Björk

Historiska Media, 2017, 336 s.

När Anna Maria Catharina Carlberg föddes på den vackra herrgården Emtöholm 1858 var det som första barn i en välbärgad överklassfamilj, men det var under ett annat namn och som symbol för en helt annan samhällsklass som hon skulle gå till historien. Kata Dalström, en av den svenska arbetarrörelsens mest omtalade agitatorer, ägnade flera decennier åt att arbeta för de socialistiska idéernas spridande. På vägen blev hon både mytomspunnen och folkligt benämnd som enbart Kata, ett smeknamn som hon behållit sedan barndomen. I den manligt dominerade socialdemokratiska historieskrivningen har hon dock inte haft någon självklar plats, vilket Gunnela Björk vill förändra med sin biografi *Kata Dalström. Agitatorn som gick sin egen väg*. Som så många andra av sekelskiftets intellektuella verkar Kata Dalström ha varit övertygad om att den tid och de processer som hon var verksam i skulle komma att intressera eftervärlden och Björk har således haft tillgång till bevarat material i Dalströms personliga arkiv. Förutom utgivna böcker och skrifter används brev, dagböcker och Dalströms opublicerade memoarer. Med få undantag följer den populärvetenskapligt hållna framställningen en traditionell kronologi där Dalströms liv skildras från barndomen via äktenskapet med ingenjör Gustaf Dalström 1878 och det växande

politiska engagemanget kring sekelskiftet till hennes död efter en hjärtattack 1923.

I Björks skildring kantas Dalströms liv av ständiga brytningar: med syskonen och den borgerliga kvinnorörelsen när hon blev socialdemokrat, med partiet när hon valde vänstersocialisterna och med Komintern när den ifrågasatte friheten inom det svenska partiet. Att detta inte alltid var ett enkelt liv vare sig privat eller politiskt framkommer, förutom i det påtagligt kyliga förhållandet till syskonen, särskilt i relationen till Hjalmar Branting. De hade varit nära vänner sedan ungdomsåren, men i samband med att Dalström valde att ansluta sig till vänstersocialisterna vid partisplittningen 1917 blev vänskapen mer ansträngd. Till Dalströms 60-årsdag påföljande år skickade Branting och Gustav Möller ett gemensamt telegram med en kortfattad hälsning och det magsura tillägget att hyllningen nog hade tagit sig andra former om hon bara hade "haft förmåga att inse, att endast vår väg var den retta".

Trots detta blir biografien inte en berättelse om känslostormar, förfärliga strider och frätande samvetskval. Kata Dalström tycks ha haft en enastående förmåga att bryta upp utan att själv bli helt uppriven. Tvärtom framstår de tvära kursändringarna ibland som förvånansvärt självklara och okomplicerade för henne själv. Naturligtvis ska hon bli socialdemokrat – det är ju det enda rätta när man ser hur arbetare behandlas. Naturligtvis är hon tvungen att under långa perioder lämna sin man och deras sju barn för att resa runt i Sverige och grannländerna för att agitera – man måste ju kämpa om idealen ska kunna realiseras. Naturligtvis måste hon välja att engagera sig i den vänstersocialistiska organisationen nu när moderpartiet alltmer övergivit de socialistiska idealen. Självklart kan hon inte ge avkall på sin personliga teosofiska övertygelse bara för att Komintern inte tolererar religiösa läror. Att folk blev arga eller upprörda var ju bara att vänta sig och alltså ingenting att ångslas överdrivet mycket över. Så kunde direkta personangrepp från

politiska meningsmotståndare bemötas med jämnmod eller rent av skratt. Senare i livet kommenterade hon de ofrånkomliga konflikterna med sin man, vilken starkt motsatte sig hennes politiska aktiviteter, med konstaterandet att "starkare än alla hänsyn dref mig lusten att kämpa med i deras led". Inför hot om fängelse efter ett tal i Ronneby 1909 skrev hon avfärdande till vännen Fredrik Ström att detta närmast var något att vara tacksam för "ty rörelsen får ett kolossalt uppsving. Hej!"

Uppenbarligen var Kata Dalström en person med stor integritet som sällan skämdes för sina idéer och ambitioner, oavsett omgivningens reaktioner. Att boken lyckas fånga detta drag utan att hon framstår som hänsynslös eller outhärdligt självgod är en av dess främsta styrkor. Ibland framställs Dalström kanske som lite väl ensam om den väg som bokens undertitel talar om. Eftersom Björk endast kortfattat avhandlar Dalströms roll i förhållande till andra framträdande agitatorer som August Palm, Fredrik Ström och Texas Ljungberg, förblir det oklart hur det kom sig att hon länge var den mest framgångsrika talaren. Björk bedömer exempelvis att Dalström följde etablerade konventioner i agitationens utformning och i berättelserna om de dramatiska resorna, men det framgår inte om de helt saknade personliga kännetecken. Dalströms främste konkurrent som rörelsens mest efterfrågade talare, Hinke Bergegren, skymtar bara förbi som hastigast trots att det vore möjligt att dra flera paralleller mellan deras livsgärningar. Bergegren var inte bara en av de få socialister som blev känd under sitt smeknamn, han hade liksom Dalström en bakgrund i överklassen och var också särskilt populär bland de yngre socialisterna. Även om Bergegren fick lämna socialdemokratin för det ungsocialistiska förbundet långt tidigare än Dalströms brytning 1917, kom också han att senare gå med i det kommunistiska partiet.

Av framställningen framgår det däremot att Kata Dalströms ideologiska utveckling

inte endast skedde med den gängse inspirationen från europeiska socialistiska teoretiker eller i anslutning till det sakpolitiska arbetet i huvudstaden. Den erfarenhet hon fått som agitator ingav en känsla av att det brådskade med reformerna. Därför kunde hon motivera politiska ställningstaganden med hänvisning till stämningarna ute i landet eller till arbetarnas undertryckta ställning på mindre orter, där arbetsgivarna hade närmast oinskränkt makt: "Visionen att det på demokratisk väg skulle gå att förändra världen var inte alltid så lätt att förena med människors egna erfarenheter och upplevelser", menar Björk. Även om Dalström företrädde samma bildningsidealism som många andra i partiet, menade hon dessutom att man borde undvika att tala nedsättande om "smutskonst" eftersom människor ute i bygderna ofta fann stor glädje i sitt "porslinskräfs", medan den konst som partikamraterna uppskattade knappast gav samma genklang. De vidare betydelseerna av dessa skillnader mellan Dalström och omgivningen är dock något som mer antyds än utreds i boken.

Något djupare diskussion ägnas Dalströms relation till kvinnorörelsen, i vars historieskrivning hon ofta behandlats med misstro till följd av sitt relativa ointresse för kvinnofrågor och sin villighet att kompromissa gällande kvinnlig rösträtt. Dalström själv hävdade att klass alltid gick före kön och värjde sig bestämt mot att i första hand bli betraktad som en kvinnornas agitator. Ironiskt nog är det omgiven av textilarbeterskor som hon idag framställs i skulpturen *Vår enighets fana* i Norrköping och den gata som uppkallats efter henne ligger i Fruängen, där gatorna fått namn efter framstående historiska kvinnor. Synbarligen har Dalström även efter sin död haft svårt att undvika att främst sättas i relation till kvinnors kamp, även om detta inte är helt oproblematiskt. Som Björk skriver i bokens slutkapitel är det "allt för mycket i Katas biografi som sparkar och skaver för att hon riktigt ska passa in i något parti". I boken är det däremot inte mycket

som sparkar och skaver. Den är istället tydligt genomarbetad med en betänksam ton som bidrar till att personporträttet genomgående är fint och sympatiskt utan att bli oreflekterat smickrande.

Emma Hilborn

Dynastins kvinnor. Företagarfamiljen Ekman under tidigt 1900-tal

Therese Nordlund Edvinsson

Nordic Academic Press, 2017, 254 s.

Dynastier har framför allt förknippats med män, eftersom det främst är män som har ärvt, ägt och förvaltat de stora familjeföretagen i flera generationer. Vad studier ofta har förbisett är att familjeföretagande inte enbart handlar om de som äger och driver verksamheten. Det handlar också om familjerna som ett sammanhållande kitt, där kvinnorna och barnen ingår.

Så motiverar historikern Therese Nordlund Edvinsson varför vi ska läsa hennes nyligen utkomna bok och lyfter redan i inledningen intressanta perspektiv på genus, familj och företagsägande som klasspraktik. Utifrån exempel från familjen Ekman i Göteborg undersöker författaren den roll som kvinnor och barn gavs inom företagsägande familjedynastier. Ekman var en av de ledande familjerna inom det svenska näringslivet under decennierna runt 1900 och undersökningen har en ungefärlig inramning från 1880 till 1930. Det empiriska materialet består av brev, dagböcker och annat personnära material och kommer alltså i huvudsak från en familj, men Nordlund Edvinsson är tydlig med att det inte är någon biografi som hon skrivit utan ett försök att förstå genus och klass inom en större grupp, samt hur dessa maktdimensioner strukturerade livet för de personer som föddes inom eller giftes in i familjen.

Boken är inte Nordlund Edvinssons

första djupdykning i näringslivets genusrelationer. Hennes böcker *Broderskap i näringslivet. En studie om homosocialitet i Kung Orres jaktklubb 1890–1960* från 2010 och *En osynlig företagshistoria. Direktörshustrun i svenskt näringsliv* från 2012 behandlar liknande material och teman. Där de tidigare böckerna behandlade ett bredare persongalleri är den här mer fokuserad på ett fåtal individer som läsaren får lära känna mer i detalj.

Kapitlen är tematiskt indelade. Efter ett introducerande kapitel som snabbt, kanske lite väl snabbt, går igenom ett övergripande forskningsläge och metod handlar det första empiriska kapitlet om hem och företagande. De följande tre kapitlen behandlar i tur och ordning söner, döttrar och äktenskap i familjeföretag. Strukturen fungerar bra, med den invändningen att det första empiriska kapitlet får lite karaktär av ett "övrigt"-avsnitt och att det är lite svårt att se hur ämnena hänger ihop. I övrigt är kapitlen tydligt fokuserade.

Genomgående är boken välskriven och intressant. På några ställen blixtrar texten till lite extra, exempelvis i analysen av den relativt självständiga dottern Sigrid Ekman som bröt mot en mängd normer för hur flickor och kvinnor inom borgerligheten förväntades bete sig. I vuxen ålder hade hon en delvis självständig maktposition inom släkten Ekmans företagssfär, bland annat som styrelseledamot i Orrefors glasbruk. Här förs intressanta resonemang utifrån empirin om var genusgränserna gick, i vilken mån individen kunde bända eller bryta mot dessa och hur de förändrades över tid.

Extra intressant är också beskrivningen av den långa perioden av osäkerhet som präglade relationen mellan Agnes Ekman och hennes framtida och väsentligt äldre make Johannes Hellner. Hellner var en framstående person inom svenskt näringsliv, knuten till den mäktiga Wallenberg-sfären och nära vän med Agnes och Sigrids far, Johan Ekman. Nordlund Edvinsson visar hur relationen påverkades av mötet

mellan förväntningar och egna önsningar: familjens förväntningar på att hon skulle hitta en passande partner, den unga Agnes draging till yngre män och nöjeslivet, familjens och Agnes farhågor att hon inte skulle hitta någon när hon äldrades, den starka glädjen som familjen och i synnerhet hennes far uttryckte när Agnes till slut besvarade Hellners frieri. Nordlund Edvinsson låter här materialet illustrera mycket intressanta spänningar och maktrelationer inom företagarfamiljen. I materialet från Agnes Ekman skymtar även genusrelationernas brutalitet, exempelvis i beskrivningarna av de baler som Agnes och de andra unga kvinnorna besökte. Nordlund Edvinsson karakteriserar dessa som en skoningslös jakt på en äktenskapspartner där kvinnorna utsattes för förödmjukelser och trakasserier, och författarens jämförelse med Jane Austens romaner känns mycket träffande.

I analysen av maskulinitet inom familjen lyfter Nordlund Edvinsson fram de yngre männen i familjen, bröderna Carl och Albert Ekman, och deras tillblivelse som män inom företagarelit. Nordlund Edvinsson anknuter till ett internationellt forskningsfält kring maskulinitet och analyserar exempelvis hur den yngre brodern Alberts sjuklighet påverkade hans position i näringslivet och i familjen. Att lyfta fram och analysera män inom näringslivet som inte är starka och friska är intressant och här bidrar författaren till att nyansera bilden av maskulinitetskonstruktioner inom gruppen.

De empiriska belägen är många och kopplingen till relevanta forskningslägen är stark och tydlig. Något som dock saknas i boken, i synnerhet i avsnitten om de unga kvinnorna, är en djupare teoretisk reflektion om de empiriska resultaten. Nordlund Edvinsson är väl medveten om att de undersökta genusrelationerna konstruerades utifrån ojämlika maktpositioner, men utvecklar inte detta vidare eller länkar till någon teori. Exempelvis diskuteras på några ställen vad författa-

ren ser som en relativt snabbt förbättrad position för kvinnorna under 1900-talets första decennier. Det gäller bland annat möjligheten till högre utbildning. De äldre systrarna – Hedvig, Agnes och Sigrid –, som blev vuxna innan första världskriget, fick inte någon högre utbildning, något som däremot Birgit född 1903 fick: hon tog examen som barnsköterska 1925. Utan att ifrågasätta det korrekta i iakttagelsen undrar jag om inte en mer teoretisk analys skulle kunna ha synliggjort hur kvinnors position förbättrades i vissa avseenden, exempelvis gällande formella rättigheter som rätt till utbildning och rösträtt, men att genus som maktordning fortfarande skapade ojämlika villkor även under den senare delen av den undersökta perioden.

Det finns även andra delar där jag upplever att materialet öppnar för vidare analyser, framför allt vad gäller kropp och hälsa. Nordlund Edvinsson analyserar förvisso detta, bland annat i ett avsnitt om Hedda Eklund, Johan Eklunds hustru och mor till sex barn, som ofta var sjuk och sängliggande. Sjukligheten gjorde att Hedda inte alltid kunde delta i sociala evenemang som middagar och bjudningar, centrala för nätverksbyggande inom näringslivet. Enligt Nordlund Edvinssons analys innebär detta dock inte att hon nedvärderades eller förlorade i aktning. Detta är ett mycket intressant resultat, men det hade behövt analyseras vidare. På samma sätt redogör hon för Alberts sjuklighet, liksom frågan om barnlöshet inom näringslivets familjer, utan att egentligen stanna upp och diskutera sina resultat mer ingående.

Till Nordlund Edvinssons försvar ska sägas att svensk forskning om företagare och företag sällan har teoretiserat utifrån ett maktperspektiv. Oftast har det istället skett enligt teorier om exempelvis entreprenörskap – utifrån Joseph A. Schumpeter – och vd:ars makt i förhållande till ägarfamiljerna – utifrån Alfred D. Chandler. Fältet har ofta med hjälp av historiska exempel och dessa teorier normativt och preskriptivt sökt visa hur företag bäst bör organiseras,

vilket har gjort analyserna mindre receptiva för den empiri som motsagt nämnda teorier, något som jag utvecklade i min avhandling *Ägare och kapitel. Klass och genus hos kapitalägare i Sverige 1918–1939* (2014). Forskning utifrån dessa teoretiska perspektiv har också haft ett tydligt fokus på familjeföretagens centrum och de ledande männen, och det är Nordlund Edvinssons uttryckliga avsikt att avlägsna sig från det perspektivet och istället undersöka kvinnor, barn och mer perifera maktpositioner inom företagarfamiljerna. Genom sitt annorlunda perspektiv undviker Nordlund Edvinsson delvis nämnda problem, men då materialet inte ställs i dialog med några alternativa teorier tenderar analyserna att stanna vid empiriska iakttagelser.

Sammantaget är det dock en mycket intressant skildring av genusrelationer och de livsmöjligheter som kvinnor och barn gavs inom företagsägande familjedynastier, teman som relativt sällan har uppmärksamats i tidigare forskning, såväl i Sverige som utomlands. Genom sina detaljerade och noggranna empiriska studier i både den här och i tidigare böcker har Therese Nordlund Edvinsson gjort ett fantastiskt grundforskningsarbete. Undersökningen är fotad i ett personnära empiriskt material som annars sällan har använts för att undersöka företagsägare. Det möjliggör nya perspektiv och ger oss ny kunskap om dessa grupper, som var några av samhällets mäktigaste.

Pål Brunnström

Problemet med vinster.
Riksdagsdebatter om privat och offentlig drift under 400 år

Magnus Linnarsson

Nordic Academic Press, 2017, 312 s.

Magnus Linnarsson studerar i sin bok *Problemet med vinster* olika processer som föranlett debatt och direkta konflikter vid svenska riksdagar ända från 1600-

talet fram till 1980-talet. Hans ämne är både viktigt och besvärligt, eftersom såväl samhället som begreppen och förståelsen av deras innebörd under denna period hunnit förändras åtskilliga gånger. Särskild uppmärksamhet ägnas förhållandet mellan "det privata" och "det offentliga". Närmare bestämt är det frågan om "allmännyttiga uppgifter", vilka under äldre tider vanligen gick under begreppet det allmänna bästa, som står i fokus. Det handlar alltså i högsta grad om frågan om ekonomiska resurser och deras fördelningsprinciper.

Boken är indelad i sju kapitel. Efter inledningen och en rekapitulation av stormaktstidens händelser, baserad på tidigare forskning, fokuserar Linnarsson på sina fyra delstudier. I kronologisk ordning handlar den första fallstudien om generaltullarrendet (1726–1765). Den åtföljs av "debatten om stambanorna" (1853–1854), frågan om "statliga eller privata telefoner" (1902–1918) samt slutligen "debatten om privata daghem" (1983–1984). Förstaeligt nog är det inte någon enkel uppgift att tydligt förena å ena sidan skatteförpaktning relaterad till krigs-ekonomi (1600-talet) och statens akuta behov av kontanter under den allvarliga fredskrisen på 1700-talet med å andra sidan uppenbart "fredliga" utvecklingsprojekt kopplade till infrastruktur (stambanor, förstatligandet av telefonbolagen) eller den moderna välfärdsstatens finansiella krisproblem. Tidsmässigt var processerna av olika längd, men författaren ägnar dem alla ungefär lika mycket utrymme. Som synes behandlar alla delstudier utom en tiden före demokratins genombrott i Sverige; i den sista håller vi redan på att förflytta oss till den sköna nya värld som sorterar under *new public management*. Boken avslutningskapitel jämför de olika fallen med varandra.

Sitt syfte anger Linnarsson som "att analysera politiska konflikter om organisering och drift av allmännyttiga uppgifter mellan cirka 1620 och 1985"; boken "handlar om vem som ska vara utförare av olika

allmännyttiga uppgifter. Verksamheten som sådan är underordnad debatterna om dess driftform. Jag analyserar hur argument har artikulerats i riksdagen och hur de har påverkat de politiska besluten" (s. 11).

Författaren redogör utförligt för varför han har valt just dessa spännande teman. Motiveringarna är förvisso tillräckliga. Ändå kunde Linnarsson med hjälp av tidigare forskning ha övervägt andra alternativa fall och eventuellt jämfört tidigare resultat med sina egna iakttagelser. Till exempel kunde de förläningar som på 1600-talet beviljades adeln (men även bemärkta borgare) ha utmynnat i frågan om vilken grupp, organisation eller institution som bäst ansågs förvalta ekonomin. Som känt var det först den stora reduktionen och indelningsverket som i början av 1680-talet avgjorde frågan till statens fördel.

I boken kommer ett flertal personer och organisationer till tals, men det hade varit önskvärt att större uppmärksamhet ägnats frågan om urval, varför just dessa aktörer valts att representera respektive debatter. Talarnas bakgrund utreds visserligen men ofta nämns endast deras stånd eller "valkrets". Det är först i den sista delstudien som man verkligen får ett grepp om de politiska partiernas olika diskurser, vilka ibland resulterade i konflikter. Det hade kanske varit värt att fästa större uppmärksamhet vid detta eftersom det redan i sig är ett resultat om det inte tidigare existerade tydliga grupperingar eller om den politiska kulturen när det kom till kritan förut betonat harmoni och konsensus även i besvärliga frågor.

Studien baseras på riksdagsdebatter, på propositioner och på olika betänkanden, vilket är fullt rimligt då riksdagen var den mest centrala arenan för beslutsfattande rörande användningen av ekonomiska resurser. Enligt författaren är de protokoll som representationsväsendet givit upphov till sinsemellan jämförbara under hela forskningsperioden. Man kan sälla sig till denna uppfattning. Likväl kunde Linnarsson mer explicit ha skildrat

vilka förändringar som skedde inom riksdagsinstitutionen. Under den undersökta perioden fungerade den svenska riksdagen som bekant först som ett system baserat på de fyra stånden, varefter den blev en tvåkammarriksdag och till sist en enkammarriksdag. Analysen borde dessutom ha beaktat huruvida studiens resultat eventuellt har påverkats av faktorer kopplade till förändringar och kontinuitet inom svensk politisk kultur.

I alla händelser visar Linnarsson mod då han väljer en så lång undersökningsperiod. Inom den här typen av forskning är det ofta nödvändigt att ta hjälp av teoretiska diskussioner på andra närliggande vetenskapsfält. Författaren använder och modifierar härvidlag begreppet *publicness*, som myntats av de brittiska statsvetarna Janet Newman och John Clarke (2009), samt de härmed förknippade tre *diskursiva kedjorna* den politiska gemenskapen, organisationsformen och den offentliga sfären. Det systematiska sätt att närma sig ämnet som ofta präglar samhällsvetenskaperna kunde emellertid ha tillämpats på ett mer kraftfullt sätt också i delstudierna, eftersom analysen av fallen ibland stöder sig alltför mycket på händelseförloppets kronologi och på en detaljerad beskrivning av diskurserna. Samtidigt kvarstår i texten, sannolikt på grund av att likartade teman ur närhistorien inom närstående vetenskaper analyserats ur andra perspektiv, också ett sådant begrepp som medborgare, vilket det är tveksamt om man kan använda för tidsperioden före demokratins genombrott. Författaren återger även Axel Oxenstiernas kritiska uttalande om skatteförpaktarnas verksamhet i Ingermanland. Enligt Linnarsson ville kanslern att arrendatorerna skulle sätta det allmänna bästa före sitt eget bästa och att de ”istället borde arbeta för att öka välståndet och välfärden i landet” (s. 277). Linnarssons tolkning är i detta sammanhang – 1630-talets ståndssamhälle – rätt långsökt.

Boken åskådliggör rent konkret hur många av de personer som uttalade sig

vid riksdagarna eller deltog i beredningen av olika ärenden som egentligen agerade i eget intresse, särskilt under perioden före demokratins segertåg. Detta torde knappast ha förändrats, men det är idag ändå inte möjligt att lika öppet agera jävigt, exempelvis såsom tulldirektören Johan Ehrenpreus gjorde i tullarrendefrågan på 1720-talet eller greve Adolf Eugène von Rosen vid mitten av 1800-talet i samband med stambanedebatten. De ovan nämnda fallen visar hur praxis och normer som senast under 1500-talet introducerades i Sverige fortfarande påverkade argumentationen och beslutsfattandet. Tullarrendet genomdrevs i början av frihetstiden trots ständernas motstånd. De högt uppsatta ämbetsmännen förklarade tullarna vara ett kungligt regale, som majestäten ensam hade makt att besluta om. I förbigående kan nämnas att beskattningen i Storfurstendömet Finland under flera decennier i början av 1800-talet sköttes helt enligt samma princip (eftersom lantdagen inte sammankallades). På motsvarande sätt hade von Rosen på sin tid anhängit om och av regeringen beviljats ensamrätt att bygga järnvägar. Det handlade således om en urgammal relikv av privilegier och monopolrättigheter.

Linnarsson identifierar fyra olika debatter som löper igenom hela undersökningsperioden. Den mest centrala kretsade kring tanken om de privata vinsternas omfattning, fångad i bokens titel. En annan debatt gällde diskussionen om den privata profitlystnaden i förhållande till det allmänna bästa. Enligt den tredje iakttagelsen ansågs allmännyttiga uppgifter tillhöra statens åligganden. Den fjärde gemensamma debatten gällde verksamhetens effektivitet, läs: förmånlighet. Dessutom framfördes även flera andra argument i debatterna, men dessa framkommer endast i en eller två av delstudierna. Mest intressant är kanske här frågan om rättvisa samt frågan om valfrihet, som på 1980-talet upphöjdes till en devis. Den sistnämnda har sedermera, särskilt inom högerkretsar, utvecklats till

ett verkligt mantra också utanför Sveriges gränser.

Linnarssons bok är ett djärvt pionjärarbete inom forskningen om riksdagskällorna över längre tidsperioder. Den väcker en mängd följdfrågor och möjliggör förtjänstfullt framtida forskning.

Petri Karonen

The Decoding the Disciplines Paradigm: Seven Steps to Increased Student Learning

David Pace

Indiana University Press, 2017, 157 s.

De senaste två decennierna har det akademiska intresset för undervisningsfrågor och studenters lärande blivit alltmer uttalat. Vid svenska lärosäten har högskolepedagogiska kurser blivit obligatoriska och i samband med tjänstetillsättningar läggs idag stor vikt vid pedagogisk meritering. Den svenska utvecklingen under 2000-talet är en del av en global trend. Inom forskningen talas det om att universitetsläraryrollen håller på att professionaliseras. Ett tydligt tecken i tiden är den framgångsrika etableringen av det nya forskningsfältet *Scholarship of teaching and learning* (SoTL). Inom detta görs undervisning och lärande inom högre utbildning till föremål för systematiska studier. Idealet är *scholarly teaching*, vilket innebär att universitetslärare tar undervisning på samma intellektuella och kollegiala allvar som forskning.

Ett av de mest uppmärksammade SoTL-initiativen har genomförts vid Indiana University i USA. Där inleddes i slutet av 1990-talet ett pedagogiskt utvecklingsprogram med namnet *Freshman Learning Project*. Syftet var att skapa bättre förutsättningar för nybörjarstudenter att lära sig mer och bättre. De universitetslärare som bjöds in till att delta i programmet kom från olika ämnen. Samtliga hade utmärkt sig genom sitt engagemang och intresse för studenters lärande. Programmet kom

att bli en omedelbar framgång och ur det växte ett nytt forsknings- och undervisningsparadigm fram: *decoding the disciplines*.

Historikerna vid Indiana University har varit starkt drivande i och för denna utveckling. Särskilt tongivande har Arlene Díaz, Leah Shopkow och David Pace varit. Tillsammans med pedagogen Joan Middendorf lanserade de under tidigt 2000-tal det ambitiösa forsknings- och utvecklingsprojektet *History Learning Project*. I detta prövades och förfinades en metodologi, "avkodning" (*decoding*), som har kommit att bli stilbildande för SoTL-forskare världen över. Det är denna metod som David Pace presenterar i sin nya bok.

Avkodning bygger på tre pedagogiska grundantaganden. Det första är att allt lärande är lokalt och fältspecifikt. Avkodningsforskare intresserar sig därför inte för utvecklandet av vagt definierade generella kompetenser, som kritiskt tänkande, utan för hur lärande konkret går till inom specifika discipliner. Den andra principen är att de i första hand intresserar sig för vad studenter ska kunna *göra* och inte på vad de ska *veta*. Därmed är det praktiska färdigheter och förmågor som står i fokus, inte tillägnandet av ett kunskapsstoff. Den tredje premissen är att experter inom ett fält tenderar att automatisera många grundläggande tankeoperationer. Detta medför att de har svårt att lära ut dessa grunder eftersom de inte är medvetna om allt det som de faktiskt gör. I undervisningssammanhang yttrar detta sig ofta genom att lärare omedvetet hoppar över basala moment.

Mot bakgrund av dessa tre grundantaganden intresserar sig avkodningsforskare särskilt för pedagogiska misslyckanden. De försöker lokalisera skeden i en kurs eller utbildningsgång där lärande inte sker och många studenter fallerar. När en sådan pedagogisk flaskhals (*bottleneck*) identifierats påbörjas det andra steget i avkodningsarbetet. Detta går ut på att man så specifikt som möjligt försöker ta reda på vad det är studenterna inte klarar

av att göra. Arbetet inleds vanligen med djuplodande intervjuer med lärare. Dessa uppmanas att mycket konkret beskriva hur de själva skulle gå till väga om de var i studenternas situation. Målsättningen med intervjun är att synliggöra det disciplinära omedvetna och blottlägga grundläggande praktiker.

Steg tre i processen är att läraren modellerar dessa praktiker för studenterna. Det kan exempelvis röra sig om att historiker i detalj demonstrerar hur de går till väga när de läser en vetenskaplig monografi eller analyserar ett källmaterial. I det fjärde steget får studenterna sedan möjlighet att öva sig i färdigheten och få direkt återkoppling av läraren.

Dessa fyra steg: hitta flaskhalsen, avkoda den, modellera färdigheten och låta studenterna öva på den, kan sägas utgöra kärnan i avkodning. I fokus står intellektuella färdigheter och praktiker. Men lärande kan också utebli av andra anledningar, inte minst känslomässiga. Många av de mest intressanta empiriska resultaten som avkodningsforskare har kommit fram till rör den här typen av emotionella flaskhalsar. Inom historieämnet handlar det exempelvis om hur olika laddade ämnen av politisk och identitetsmässig karaktär försvårar studenters lärande. Men det har också visat sig att många studenter har ett känslomässigt förhållningssätt till vad de anser att historia är, som strider mot vad läraren anser. De som läser historia för att få mer och säkrare kunskap om det som varit uppskattar inte med självklarhet en lärare som betraktar historia som ett praktiskt färdighetsämne. Dessutom är det inte ovanligt att intellektuella och emotionella flaskhalsar är sammanflätade med varandra.

De två avslutande stegen i en avkodningsprocess består i att utvärdera studenters lärande och att dela sina resultat med andra forskare. Pace har i andra sammanhang kraftfullt argumenterat för att SoTL-forskning, för att bli relevant för andra än de närmast sörjande, på ett

övertygande sätt måste kunna visa hur studenters lärande faktiskt påverkas av olika undervisningsformer. Anekdotisk bevisföring och goda intentioner räcker inte, det behövs systematiska studier och väl utprovade metoder. Därtill krävs ett förfinat språk, mer precisa begrepp och fungerande kommunikationskanaler för att det vetenskapliga samtalet om studenters lärande ska kunna utvecklas. De två kapitel som behandlar dessa steg (*assessment* och *sharing*) vittnar också om att mycket återstår att göra på detta område. I jämförelse med de inledande fem kapitlen är den empiriska basen här tunnare och de konkreta exemplen färre.

Samtidigt råder det ingen tvekan om att Paces bok som helhet utgör en stimulerande introduktion till ett dynamiskt forskningsfält. I det åttonde och avslutande kapitlet blickar han också framåt mot vad avkodning skulle kunna bli och hur högre utbildning skulle kunna förbättras. Visionerna är tveklöst stora, men Pace har anledning att vara optimistisk. Det arbete som inleddes vid Indiana University i slutet av 1990-talet är idag ett globalt fenomen. Tankegångarna har plockats upp och satt avtryck inom en rad olika universitetsmiljöer och ämnesområden. I ett svenskt historievetenskapligt sammanhang har David Ludvigsson varit viktig. Ännu har dock inte några större forskningsprogram genomförts. Kanske börjar det bli dags för det?

David Larsson Heidenblad

Jag har ingen vilja till makt.
Biografi över Tage Erlander

Dick Harrison

Ordfront, 2017, 876 s.

Givetvis är Tage Erlander värd en utförlig biografi. Det finns också en hel del gott att säga om Dick Harrisons bok. Språket flyter obehindrat och hela boken är lättläst trots de 876 sidorna. Harrison är också person-

lig, och generös med tidsmarkörer. Hans ambition att lära ut är stor. Harrisons bok lämpar sig även för en diskussion om vad vi önskar av en biografi över en politiker eller statsman. Det personliga är viktigt, men det bör vara mätta på beskrivningar av förkylningar och relationer till alla släktingar. Erlander har som vi vet fört utförliga dagboksanteckningar. Harrison har ryckts med av dagbokens personliga stil, men har på det sättet också blivit för beroende av dagböckerna. Alltför mycket ser han skeendet ur Erlanders synvinkel.

En konsekvens blir att allt som tidigare varit känt ges stor uppmärksamhet, såsom valet av statsminister 1946, spänningen inför 1948 års val, samarbetet med Bondeförbundet, pensionsstriden, frågan om en svensk atombomb och Wennerströmaffären. I andra frågor hade jag önskat mycket mer av information och analys.

Den viktiga frågan om Sveriges medlemskap i Europeiska ekonomiska gemenskapen (EEC) och Erlanders "Metalltal" 1961 ges bara en och en halv sida. Vad hade han egentligen för inställning till Europa? Representerade hans hållning en ny form av svensk nationalism, som innebar att Sverige var för fint för den europeiska gemenskapen? Hur kommer det sig att det neutrala Irland kunde tänka sig att gå med i EEC men inte det neutrala Sverige? Dessutom undrar jag hur Harrison kan undgå att säga något om den kampanj mot Sven Wedén i Tjeckoslovakienfrågan som Torsten Nilsson, Olof Palme och även Tage Erlander bedrev 1968, och som Hans Lindblad utförligt behandlat.

Två andra av bokens vita fläckar är utbildnings- och forskningspolitiken. Här gjordes i slutet av 1950-talet och under 1960-talet en enorm satsning på högre utbildning med bland annat nya högskolor. Erlander inrättade en särskild forskningsberedning, ett område som intresserade honom mycket. Av forskningsintresset följde också ett intresse och en öppenhet för miljöfrågor, något som bland annat bidrog till att Statens naturvårdsverk inrättades

1967. Detta nämns över huvud taget inte i boken. Sverige hade under Erlanders tid även en stor invandring, särskilt av arbetskraft men även många flyktingar kom, bland annat i samband med Ungernkrisen 1956, och Statens invandrarverk inrättades 1969. Inte heller detta omnämner Harrison. Vad hade Erlander för inställning till invandring? Över huvud taget är 1960-talet ett intressant årtionde och inte enbart en transportsträcka mellan Wennerström och Palme. Men Erlanders memoarer behandlar inte 1960-talet på samma sätt som tidigare decennier, vilket alltså blir tydligt i Harrisons bok.

Dagböcker är givetvis viktiga källor, men de är samtidigt källor som bör användas försiktigt. Erlanders dagböcker, liksom Harrisons bok, flödar över av negativa omdömen om Bertil Ohlin som beskrivs som koftig, dum, ohederlig och obegåvad. Men Harrison anför också vad Erlander sade när Ohlin lämnade riksdagen: "Ingen lär kunna bestrida att han [Ohlin] med stor skicklighet har fyllt sin uppgift som regeringens främste kritiker [...] Men låt mig gärna säga att detta [att Erlander och Ohlin inte var ett klassiskt kärlekspar] har icke ända sedan 1934 då jag träffade honom första gången minskat min respekt för människan Bertil Ohlin och min beundran för den internationellt kände vetenskapsmannen." Hycklade Erlander när han talade så väl om Ohlin? Sannolikt inte. Flera dagboksanteckningar nedskrevs efter hårda debatter med Ohlin, då Erlander kunde vara klart irriterad. Talet när Ohlin lämnade riksdagen var ett ordentligt försök till sammanfattning av en viktig politikergärning och kunde vara lika ärligt som dagboksanteckningarna, om också på ett annat sätt.

Dick Harrison ger i huvudsak uttryck för en klar beundran för Tage Erlander och dennes gärning. Jag delar denna bedömning. För mig är inställningen till EEC och angreppet på Sven Wedén plumpar i protokollet. Men vad menar Harrison när han i epilogen talar om ett "folkhemsprom-

jekt som började haverera redan under Olof Palmes regim och som led skeppsbrott under Bildts och Perssons 90-tal”? Vidare skriver han: ”Tage Erlanders Camelot var [...] konstruerat av ruttet timmer och hade byggfel i övermått.” Det är märkligt att i en sammanfattning ge en helt annan bild än vad som framkommit på de föregående 799 sidorna, och läsaren lämnas utan förklaring.

Dick Harrisons Erlanderbiografi kan därför vara en utmärkt utgångspunkt för en diskussion om målsättningen och riskerna med biografisk verksamhet.

Sverker Oredsson

The Holy Roman Empire: A Thousand Years of Europe's History

Peter H. Wilson

Allen Lane, 2016, 995 s.

Peter Wilson har ägnat hela sin karriär åt att omvärdera Tysk-romerska riket. Ända sedan hans studie av Württemberg under slutet av 1600-talet och 1700-talet har han ständigt gått i polemik mot dem som ansett att Tysk-romerska riket var ineffektivt och relik. Wilson har alltid försökt analysera riket och dess institutioner, normer och former som funktionella, om än ej optimala eller effektiva. I denna bok, ett slags sammanfattning av hans forskargärning hittills, fortsätter han på den linjen. Utan att sopa rikets problem under mattan menar Wilson att statsbildningen inte hade behövt gå under i början av 1800-talet, så som nu blev fallet. Mycket av den kritik som riktats mot Tysk-romerska riket har sett nationalstaten som utvecklingens givna slutmål och författaren menar att det är klart att riket framstår som ett sämre eller ofullständigt alternativ i en sådan jämförelse.

Wilson tar sig an hela rikets historia och lite till, från frankerna och Karl Martell till hur Tysk-romerska riket används som förebild och skräckexempel i debatten om EU:s framtid. Boken är alltså minst sagt

ambitiös och har ett bildat, populärhistoriskt anslag. Boken är indelad i 13 tematiska kapitel samt en kortare introduktion. Kapitlen föregås av en stor mängd kartor och släktträd för de regerande dynastierna och följs av en kortare lista med glosor, ett antal regentlängder, person-, ort- och sakregister samt en ungefär 60 sidor lång kronologi i punktform över rikets politiska utveckling. De tematiska kapitlen är i sin tur grupperade i fyra delar som successivt är tänkta att röra sig från abstrakta ideal, identiteter och storpolitik till socialhistoria och vardagspolitik. Generellt sett handlar de två första delarna mer om medeltid och de två sista mer om tidigmodern tid. Att ge en rättvis bild av bokens rika, varierade innehåll är svårt, jag får här nöja mig med en översiktlig skiss.

Första delen behandlar rikets ideologiska natur eftersom det från första början var sanktionerat av påven såsom romarrikets arvtagare. Här behandlas relationen till påvedömet, kristendomen, judendomen och reformationen, liksom kejsarens ställning gentemot andra stater. Wilson argumenterar övertygande för Tysk-romerska rikets särställning långt fram i tiden; det var inte förrän kring rikets fall i början av 1800-talet som fler än tsaren och den ottomanske sultanen började kalla sig själva för kejsare och sina domäner för imperier.

Del två handlar om identiteter, känsla av tillhörighet och relationer mellan de olika landområdena i riket. Tysk-romerska riket saknade ett permanent kärnland utan präglades istället av ständig förändring, beroende på rådande politiska förhållanden och vem som var kejsare. Österrike började till exempel som en gränsregion och slutade som rikets tyngdpunkt. Wilson menar vidare att de flesta invånarna identifierade sig med riket och såg det som en garanti för deras hävdvunna privilegier och friheter. Riket var en grogrund för det som Wilson refererar till som *multi-layered identities*. Exempelvis identifierade sig invånarna i Bayern som kejsarens undersåtar, kurfurstens undersåtar, tyskar, bayrare

och så vidare. Wilson romantiserar inte Tysk-romerska riket men påvisar dess kvalitet som ett ramverk för människor av olika status och härkomst att samexistera inom. När Napoleonkrigen var slut var det många i Tyskland och Österrike som föreställde sig en ny statsbildning med element lånade från Tysk-romerska riket.

Del tre behandlar det inre styret av riket. Wilson menar att riket till en början styrdes genom en horisontell organisation, där kejsaren personligen interagerade med sina vasaller. Från att ha styrt genom konsensus övergick kejsarna alltmer till befallningsstyre. I och med ätten Hohenstaufen (1138–1254) försvann de riktigt stora förlänningarna samtidigt som kejsarens vasaller skiktades. Eliten kom att utgöras av dem som hade en direkt relation till kejsaren medan resten fick finna sig i att vara underlydande den lokale fursten eller biskopen. Wilson vänder sig mot att betrakta detta som en framväxt av ett federalt styre, då det inte var uniformt. Alla furstar, städer, bondeförbund och riddare hade unika rättigheter gentemot varandra och kejsaren, rotade i realpolitik, lag och sedvana. Inte heller ska vi se skapandet av en furstlig elit inom riket som ett tecken på nedgång utan på vitalitet; Wilson påpekar att hierarkin skapade en ansvarsfördelning mellan kejsaren och hans omedelbara vasaller som stärkte riket.

I och med kejsarätterna Luxemburg och Habsburg (1347–1806) övergick riket i en ny fas, där kejsaren baserade sitt styre och sin maktposition på arvländer istället för den kejsarliga kronans inkomster. Dessutom inleddes mot slutet av 1400-talet en reformperiod där olika typer av institutioner växte fram som skulle prägla styret av riket fram till 1806, bland annat riksdagen och rikets högsta domstol. De nya institutionerna präglades av konsensusökande och förhandling, snarare än befallning och bestraffning. Det som ofta förstås som ineffektivitet och långdragna förhandlingar menar Wilson var en del av en funktionell politisk kultur som tillät

den politiska utvecklingen att löpa relativt friktionsfritt.

Del fyra bjuder läsaren på en socialhistorisk översikt som betonar rikets korporativa prägel. Alla individer tillhörde en eller flera korporationer. Till och med furstendömena förstods som juridiska, korporativa entiteter och erhöll därigenom vad vi skulle kalla politiska rättigheter. Delen avslutas med ett kapitel om konfliktlösning och hur denna med tiden kom att föras över till rikets juridiska arenor.

Som svensk historiker är det lätt att se många paralleller mellan Tysk-romerska riket och det förmoderna Sverige. I båda rikena var frihetsbegreppet starkt förknippat med skyddandet av hävdvunna och lagstadgade privilegier, snarare än med handlingsfrihet. Likaså styrdes representanterna i respektive representativa politiska församlingar av imperativa mandat från sina valkretsar, varför dessa institutioner kom att präglas av spänningar mellan hela rikets bästa och enskilda distrikts välfärd.

De mest intressanta delarna från ett svenskt perspektiv är del två och tre. Sverige i sig nämns inte så ofta och det förekommer en del felaktigheter. Bland annat missar Wilson det faktum att Sverige hade flera röster i den tysk-romerska riksdagen. Sverige (och Danmark för den delen) saknas också när Wilson går igenom vilka furstar som även var kungar i stater utanför Tysk-romerska riket. Likväl inspirerar boken till flera idéer och uppslag, varav två ska nämnas här. Att kejsarens vasaller kunde vara kungar över andra stater fick en helt annan betydelse efter 1648 och framväxten av idén om suveräna stater. George III skrev till exempel två gratulationsbrev när Frans I kröntes till kejsare, ett som kurfurste av Hannover och ett som brittisk kung. Hur förstod egentligen tidens furstar och deras samtid dessa dubbla positioner? Vidare visar Wilson att svenska kronan var högst intresserad av Tysk-romerska riket, ända till det bittra slutet. 1804 protesterade Sverige mot Frans I:s kröning som österrikisk kejsare (inte

tysk-romersk) såsom ett brott mot westfaliska freden. 1806, efter att riket formellt upplöstes av Frans I, argumenterade man från svenskt håll för att riket fortfarande existerade – i vilande form – även om det nu var ockuperat av Frankrike. Varför agerade Sverige så? Vilket värde såg man i Tysk-romerska rikets fortsatta existens?

Det går att vara kritisk mot Wilsons bok, framför allt mot dess form. Det är lite förmätet att klaga på längden när boken trots sin ambition och sitt rika innehåll ändå lyckas landa på cirka 1 000 sidor. Samtidigt hade den vunnit på om Wilson avgränsat sig. Nu kommenteras istället alla aspekter, om också ofta bara i förbigående. Exempelvis utmynnar en sektion om drottningars politiska möjligheter i en kortare diskussion om kvinnors status och livsvillkor i riket generellt. I varje sådant fall förlängs boken med en eller flera sidor utan att det egentligen tillför något till Wilsons teser. Snarare blir de svårare att urskilja. Boken innehåller dessutom en del upprepningar och den tematiska dispositionen kan emellanåt vara svårbegriplig. Boken innehåller inte heller någon referenslista, inte ens en tematisk bibliografi i urval vilket är brukligt för denna typ av översikter. Sammantaget blir verket därför otympligt att använda i forskningssyfte.

Det går också att fundera över Wilsons ständiga försök att rehabilitera Tysk-romerska riket. Han har helt rätt i att den vanliga uppfattningen att riket var ineffektivt och kaotiskt bottnar i en anakronistisk syn på vad ett gott och effektivt styre var för något. Samtidigt kan Wilsons motvilja att se riket som på förhand dödsdömt leda till att han bortser från utomstående strukturella faktorer som talade för just detta. Exempelvis skriver Wilson att Tysk-romerska riket hade kunnat överleva längre om det inte varit för Napoleon och Frankrike. Det går dock att se det postrevolutionära Frankrike och dess otroliga resursmobilisering som kulmen på en mer strukturell utveckling som pågått

i hundratals år, och som Tysk-romerska riket gradvis blev alltmer sårbart inför. Att huset Habsburgs imperium överlevde rikets fall berodde på att det hängt med på den utvecklingen.

Wilson's bok kommer säkert att bli ett standardverk. Han är påläst och skriver flyhänt, lättillgängligt och infallrikt. Rikets storlek liksom den långa period som det existerade gör att boken borde angå alla historiker som är intresserade av Europas (och inte enbart Västeuropas) ekonomiska, sociala och politiska historia under förmodern tid.

Martin Almbjär

Olydnadens söner: Sodomi som politiskt vapen i det senmedeltida Europa

Henric Bagerius

Natur & Kultur, 2017, 303 s.

För inte länge sedan var det förenat med stor risk om en högt uppsatt politiker komprometterades med homosexualitet. Det handlade inte bara om juridik, att samkånade sexuella relationer de facto var förbjudna i lag, utan också om samhällelig och moralisk trovärdighet. I äldre tid tolkades dessutom homosexuella handlingar, ”sodomi”, inte som knutna till en specifik sexuell identitet utan som allmänt sjukliga böjelser som vem som helst kunde förfalla till, om man var tillräckligt depraverad. En furste som överbevisades om dylikt leverne kunde alltså få problem. Förtroendet undergrävdes. Eventuella uppror kunde legitimeras.

Detta är bakgrunden till Henric Bagerius analys av senmedeltida sodomianklagelser. Bagerius är inte intresserad av att utrona hur det verkligen förhöll sig, om kungarna hade homosexuella böjelser eller ej. Trovärdiga källor, konstaterar han – uppgivet, men helt korrekt – saknas. Vad Bagerius vill komma åt är snarare den diskurs som avslöjas i de politiskt laddade texter som

behandlar kungarna ifråga. Han länkar sina analyser till medeltida kungaideologi och synen på goda respektive dåliga monarker: den självbehärskade, återhållsamme och vise fursten gentemot den egenkäre, rovgirige och våldsbenägne tyrannen som ignorerar hävdvunna seder och sätter sig över lagen. Den senare typen av monark, menade skribenter under medeltiden, riskerade att genom sitt blotta beteende, det faktum att han följde sina lustar och inte sin hjärna, försätta samhället i obalans, något som legitimerade att han störtades. För att tillfredsställa sina begär och lidelser utnyttjade den typiske tyrannen ”djävulska krafter, utarmade sitt rike och förslavade sitt folk”. Lika farlig var *rex inutilis*, en oduglig och förvekligad kung som förhöll sig passiv i situationer som krävde resolut ledarskap. Sådana kungar hade en tendens att omge sig med gunstlingar, vilka blev föremål för stormännens vrede eftersom de riskerade att avleda kungens intresse från både drottningen och högadeln.

I kritiken och polemiken mot båda typerna av dåliga kungar, den tyranniske och den förvekligade, spelade konstruktionen av sexualitet stor roll. Bagerius driver tesen att sodomianklagelser blev allt intressantare att bruka i politiskt vinklad litteratur i början av 1300-talet, varför han fokuserar på kungar som utsattes för sådana omdömen under senmedeltiden: Edvard II och Rikard II av England, Magnus Eriksson av Sverige och Norge, Henrik IV av Kastilien. Dessa kungar konfronterade stark opposition inom stormannakretsar och tvingades kämpa för att behålla tronen, något som misslyckades för samtliga utom Henrik. En följd av upproren och inbördeskrigen var produktionen av tendentiösa krönikor och annaler, vilka Bagerius använt som huvudkällor.

För en svensk läsare är särskilt avsnittet om heliga Birgittas angrepp på Magnus Eriksson av stort intresse. Sodomielementet var av central betydelse i det blivande helgonets kungakritik, och Bagerius visar övertygande på Birgittas beroende

av litterära förlagor. Den sodomitiska tankefigur som Birgitta gjorde till sin hade med framgång brukats i Europa i ett halvt sekel för att misskreditera politiska fiender, varför den var lättillgänglig när hon övertog den i syfte att motivera sin kampanj för Magnus Erikssons avsättning. Till saken hör att den allmäneuropeiska sodomifokuseringen mycket väl kunde kombineras med gammal nordisk niddtradition. Summan av kritiken var att Magnus uppenbarligen måste betecknas som omanlig och ovärdig att leda svenskarna. Väl att märka låter Bagerius det vara osagt om Birgitta verkligen var influerad av niddtänkandet – konkreta belägg saknas, och han nöjer sig med att signalera den eventuella möjligheten.

Många av Bagerius analyser är skickliga och välfunna. Således är det kutym i mycket historisk litteratur att utan omsvep utpeka Edvard II som en homosexuell kung – stundom har han rent av framhävts som gay-ikon – men hos Bagerius står det klart att sodomianklagelserna inte formulerades förrän under hösten 1326, i samband med den invasion som ledde till kungens fall. Flertalet berättelser som anspelade på kungens förmenta homosexualitet introducerades – och hittades antagligen på – först långt efter Edvards död. Kungens historiografiska öde blir därmed ett praktexempel på den påstådda sexualitetens karaktär av litterär och politisk konstruktion.

Allt sammantaget för Bagerius ett övertygande resonemang om ”hur sexuella övertoner och undermeningar på ett mycket effektivt sätt utnyttjades för att lyfta fram misslyckande i ett regentskap” (s. 195). Sodomi fungerade som en retorisk tankefigur i syfte att ”sätta ord på en olust” hos en stormannaopposition som skrämdes av monarker som inte följde den hävdvunna mallen för ledarskap. ”Den obehärskade kungen” var därvid lika farlig som ”den oregerliga drottningen” och ”den oemotståndliga förföraren”. Det förefaller onekligen som om den sexuella sanningen i sig var fullständigt oväsentlig i sammanhanget.

Sexualiteten oppfattades som både bakomliggende drivkraft och kulturellt uttrykk for det negative kungliga maktutövandet som sådant. Följaktligen föll det sig naturligt for opinionsbildare att komma dragande med sodomitillvitelser när en kung, oavsett verklig läggning, oppfattades som en fara for dem själva och riket.

Så långt är allt klart. Men varfor nöjer sig Bagerius med att fokusera på 1300- och 1400-talen? Vad säger att den politiska kultur han analyserar var ett specifikt senmedeltida fenomen? På vilket sätt förändrades tänkandet kring sexualiteten i början av 1300-talet? Hur vet vi att inte liknande tankefigurer var i omlopp även tidigare? Indicer finns. Vilhelm II av England, som regerade i slutet av 1000-talet, drabbades av sodomianklagelser efter sin död. Den bysantinske 700-talskejsaren Konstantin V, ökad i kyrkliga kretsar for sin ikonoklastiska iver, blev också föremål for sådana påståenden. Den som så önskar kan utan större ansträngning hitta homofobiska attacker i såväl politiska skrifter som i lyrik från den romerska antiken.

På denna punkt hade Henric Bagerius behövt ägna mer tid åt sitt resonemang for att bli övertygande. I hur stor omfattning förändrades den politiska kulturen vid övergången till senmedeltiden? Ökade sodomianklagelserna i intensitet under denna period, eller handlar det snarare om ett genre- och materialrelaterat fenomen, det vill säga att antalet bevarade politiska krönikor med udden mot obekväma kungligheter blir fler när vi träder in i 1300-talet?

Dick Harrison

Avhandlingar

Löfte, tvist och försoning.
Politikens spilleregler i
1300-talets Norden

August Aronsson

Acta Universitatis Upsaliensis, 2017, 156 s.

Boken er forfatterens doktoravhandling, forsvart i Uppsala i april i fjor. Den behandler politiske spilleregler i Norden på 1300-tallet, formelt avgrenset til perioden 1300–1375. En innledning diskuterer forskjellige teorier om politiske spilleregler, der Aronsson viser at han har satt seg godt inn i den nasjonale og internasjonale debatten. Deretter behandles politisk praksis, inndelt i tre områder: løfter, konflikter og forsoning. Kildematerialet er i hovedsak dokumenter, særlig traktater og fredsslutninger, men også berettende kilder som *Erikskrönikan* og *Libellus de Magno Erici rege* behandles. Konklusjonen er en avvisning av det tradisjonelle bildet av "det troløse 1300-tallet" og av denne perioden som en kontrast til den foregående. Vi har å gjøre med samfunn uten særlig utviklet statsmakt og liten forskjell mellom konger og stormenn. Materialet viser at aktørene var meget opptatt av normer for ridderlighet og ordholdenhet og av å avvise beskyldninger om løftebrudd og uhederlig oppførsel. Selv om argumentene de ga for dette, kan synes lite overbevisende for oss, var det vesentlig i samtiden at man kunne legge frem motargumenter mot en beskyldning. Kvaliteten til disse argumentene var derimot av mindre betydning.

Aronssons analyse er interessant og gir et verdifullt korrektiv til tidligere ensidig maktpolitiske tolkninger av tidens politikk. Den reiser imidlertid også motforestillinger. Den viktigste gjelder påstanden om at det ikke går an å skille mellom aktørens påståtte og virkelige motiver:

Rosén (1939) diskuterer dette brev [fra 1305 hvor Håkon V på ny støtter de danske fredløse] genom at skilja mellan det "formella" och det "reella" skälet til Håkons "omsvängning". Men i Håkons argumentation framställs kung Eriks brott mot freden som ett högst reellt skäl, inte bara ett incitament utan en förutsättning för hans agerande. Vi kan inte skilja på det "formella" och det "reella" skälet till Håkans agerande utan att göra antaganden som vi helt enkelt inte har täckning för (s. 88).

Jo, det kan vi faktisk. Om vi ikke kunne det, ville det bety slutten på både politisk journalistikk og store deler av historieforskningen. I andre sammenhenger hevder Aronsson at de maktpolitiske perspektivene som Rosén, denne anmelder og andre historikere har anlagt på tidens politikk, gjør den ahistorisk (s. 31). Men at målrettet handling antagelig er et universelt menneskelig fenomen, betyr ikke at slike handlinger foregår i et ideologisk og historisk vakuum. Hertug Erik, kong Birger og deres samtidige søkte å fremme sine interesser, men både interessene selv og måten de kunne realisere dem på, er historisk betinget. Så kan man selvfølgelig spørre hvordan vi mange hundre år senere kan gjennomskue at aktørene hadde andre motiver enn de foregir. Det er selvfølgelig problematisk, men løsningen må være å spørre etter hva de gjorde, i stedet for hva de sa. Det gjør Aronsson sjelden, og derfor får han mindre ut av sitt materiale enn han ellers ville ha gjort.

Av mer konkrete innvendinger må det nevnes at det er en merkelig påstand at det ikke fantes dynastier i Skandinavia på 1300-tallet, og at forskjellen mellom kongen og andre stormenn var liten (s. 56–59). Hvorfor har vi da lange genealogier som fører kongeslekten tilbake til trojanerne eller hedenske guder? Det er riktig at skillet mellom dynastiene ble mindre på 1300- og 1400-tallet, men det skyldes dynastiske ekteskap som ga samme person arverett til flere land. I denne sammenheng burde også riksdelingen mellom kong Magnus

og hans brødre ha vært diskutert. Aronsson påpeker ganske riktig at de samtidige kildene betrakter den som et middel til å bevare freden, mens de fleste historikere har hevdet det motsatte (s. 41–43). Her finnes det utvilsomt argumenter for begge standpunkt. Uansett er det avgjørende å sette problemet i perspektiv. Riksdeling av den typen som ble foretatt i Sverige etter Håtunaleken, var nemlig helt eksepsjonelt i Europa på denne tiden. I de fleste land var enekongedømmet for lengst blitt gjennomført. Sverige var klart et unntak – og forble det i lang tid –, men Birger og hans tilhengere må ha kunnet bruke nabolandene som argument.

De foregående innvendingene skal likevel ikke skygge for det positive i Aronssons avhandling. Den inneholder flere gode analyser av kildene og er et interessant forsøk på å gå nye veier. Den er også godt skrevet og komponert. Det er å håpe at Aronsson får anledning til å arbeide videre med sine studier av politisk handling og politisk kultur.

Sverre Bagge

Making Metal Making: Circulation and Workshop Practices in the Swedish Metal Trades, 1730–1775

Måns Jansson

Uppsala universitet, 2017, 281 s.

Svensk järnmanufaktur under 1700-talet är ett kärt gammalt ämne inom svensk ekonomisk historia. I stort sett varenda aspekt tycks ha studerats under åtskilliga decennier. Men Måns Jansson visar i sin avhandling att inget kunde vara mer fel. Genom att undersöka kunskapsöverföring och organisation inom det svenska finsmidet under mitten av 1700-talet med utgångspunkt i vissa produktionscentra bygger Jansson på ett intressant sätt vidare på de insatser som redan gjorts av ekonomhistoriker i Uppsala som Göran Rydén.

Jansson använder begrepp som cirkulation, utbyteszoner (*contact zones*) och det oöversättliga *connectedness* som under de senaste åren hörts alltmer inom historisk forskning, i synnerhet inom vetenskapshistoria, idéhistoria, teknikhistoria och förstas ekonomisk historia. Men än viktigare är metoden, att låta källor som dagböcker och rapporter från framför allt två aktörer, som följs på ett nästan tidsgeografiskt sätt, visa på hur olika delar av det svenska produktionssystemet inom finsmidet förhöll sig till varandra. Den förste av dessa två aktörer är Samuel Schröder, adlad Schröderstierna 1770, som var direktör för de finare järn-, stål- och manufakturfabrikerna och från 1771 direktör för Eskilstuna Fristad som etablerats samma år. Den andre är Eric Engberg som var knivsmed med en bestickfabrik i Stockholm. Resultatet är ett intressant delvis kulturgeografiskt perspektiv på kunskapsöverföring och kunskapsomvandling samt organisation.

Schröder och Engberg kom att agera i skärningen mellan statens övergripande strategier för att försöka etablera vissa idéer om hur produktionen borde organiseras genom att kontrollera och ordna finsmidet och tillverkarledens taktiker för att kunna arbeta under de villkor som gavs. Här var framför allt Kommerskollegium, Bergskollegium och Manufakturkontoret statens viktigaste verktyg. Både Schröder och Engberg gjorde statligt stödda Englandsresor tidigt i sina karriärer för att studera organisation och processer samt skaffa sig kontakter. Väl hemma gjorde de inrikes resor för att bland annat sprida kunskaper och praktiker.

En viktig strategisk fråga handlade förenklat om huruvida verksamheten bäst drevs under statlig kontroll och med statliga subsidier eller om det snarare var en friare etableringsrätt och marknadskrafter som skulle råda för finsmidets del. Även om dessa idealtyper inte förekom i ren form i diskussionerna så märks en forskjutning från statlig kontroll till ett mer marknadsinriktat tänkande hos Schröder. En annan

strategisk fråga gällde hur urbant finsmidet skulle förhållas till tillverkningen i andra delar av landet. I det sammanhanget tycks det som om Schröder mot slutet av 1760-talet blev en något varmare anhängare av produktion i städer som Stockholm och Eskilstuna jämfört med tidigare då finsmidet expanderat ute i landet. En tredje strategisk fråga gällde om och i så fall hur staten skulle reglera den praktiska verksamheten i verkstäderna. Här var Schröder under 1750-talet för en starkare statlig intervenering för att säkra en större arbetsfördelning i tillverkningsprocessen. Så småningom visade sig dock dessa strävanden stöta på patrull.

Dessa olika strategiska frågor kan ställas mot ett antal taktiska nere på verkstadsgolvet och det är här fabrikören Engberg kommer in i bilden. För det första poängterar Jansson hans resor till England för att där kunna ta del av det senaste inom finsmidet, i synnerhet hur en verkstad bäst organiserades. För det andra framhålls hur processen att anlägga en bestickmanufaktur i Stockholm byggde på förhandlingar om bland annat läge och utformning av anläggningen samt hur organisationen mot en större arbetsfördelning byggde på tillgång till maskiner som importerades tillsammans med olika stålsorter och andra råmaterial. Inte minst är det intressant att cirka hälften av de hantverkare och lärlingar som lämnade arbetet i Engbergs fabrik under 1740- och 1750-talen senare fick arbete i verkstäder ute i landet. Det tycks som om Engbergs bestickfabrik har fungerat som utbildningsplats för kunnigt arbetsfolk som sedan cirkulerade vidare i produktionssystemet. Här hade Engbergs verksamhet en funktion trots att fabriken gick dåligt och besticken var svårsålda och till slut måste avyttras med förlust.

Försöken att upprätta en större arbetsfördelning inom finsmidet fortsatte på olika håll i landet, något som följs upp av Jansson som konstaterar att försöken organiserades på olika sätt, men hela tiden byggde på tillgången till skickliga hantverkare, en

lämplig maskinpark och adekvata råvaror, något som inte alltid fanns till hands i den utsträckning som var önskvärd. Den empiriska delen av avhandlingen avslutas med inrättandet av Eskilstuna Fristad 1771 som betraktas som ytterligare ett i raden av försök att inrätta större arbetsdelning inom finsmidet.

Genom att studera förhandlingar, rese-rapporter och utvärderingar av de olika försök som gjordes i Stockholm och andra delar av landet att effektivisera finsmidet visar Jansson att detta var en process som inbegrep stora mått av cirkulation av material, teknik och kunnigt folk. Framför allt blir det tydligt hur statliga strategier för att åstadkomma förändrade tillverkningsprocesser kom att landa på olika sätt i den konkreta tillverkningen. Här anpassades organisationen efter tillgången till kompetens lika mycket som till kraftkällor och teknik, etableringstillstånd samt tillgång till premier och lån. Statens strategier och de institutionella villkor som de gav upphov till var bara en komponent bland flera att ta i beaktande oavsett om det gällde Engbergs verkstad i Stockholm, smedjor i andra delar av landet eller försöken att bygga upp effektivare tillverkning i Eskilstuna Fristad.

Sammantaget använder Jansson en sentida begreppsutveckling inom teknik- och vetenskapshistorien när han analyserar hur kunskap och praktiker, maskiner och råvaror cirkulerade och sedan genom förhandlingar och anpassning etablerades lokalt. Analyserna kontrasteras mot tidigare studier där framför allt större tillverkningsenheter varit satta under lupp, liksom relationen till den jordbruksinriktade ekonomin eller det senare etablerandet av protoindustriell verksamhet i vissa regioner eller städer, särskilt Eskilstuna. Här framgår istället hur också mindre tillverkningsenheter ingick i ett system där människor, maskiner och material cirkulerade utrikes såväl som inrikes. Hur arbetet och dess organisation sedan kom att utformas berodde på samspelet mellan statliga strategier för att kontrollera och

ordna aktiviteterna och lokala taktiker för att lämpligast hantera människor, maskiner och material i den dagliga verksamheten.

Sammantaget visar avhandlingen hur praktiker och organisation inom finsmidet i Sverige etablerades på olika sätt och med olika villkor på olika platser vid olika tillfällen under mitten av 1700-talet. Det handlade om stora och små produktionsenheter på landet eller i någon stad med olika typer av förhållanden till lokalsamhället och staten. Det innebar inte att en större arbetsfördelning utvecklades stegvis, men att en provkarta av olika organisationsformer förhandlades fram under skiftande övergripande villkor och lokala förhållanden.

Jansson har skrivit en mycket intressant och läsvärd avhandling som även är ett verkligt gott stycke hantverk i sig. Såvitt jag kan bedöma är akribin berömlig ned på korrektornivå. Trots att svensk järnproduktion under 1700-talet är ett extremt välstuderat fält lyckas Jansson ge oss nya pusselbitar för att förstå hur arbetsprocesser och organisation förändrades under några viktiga och politiskt turbulenta decennier. Visst är de empiriska delarna begränsade till finsmidet, framför allt besticktillverkningen, men slutsatserna när det gäller denna del av järnhanteringen tycks både övertygande och generaliserbara. När det gäller begreppsapparaten är den kanske lite väl elaborerad för att passa alla smakriktningar. Vissa termer, som *connectedness* hade nog kunnat undvaras och andra, som utbyteszoner, hade kanske inte behövts diskuteras så utförligt. Grundtanken är ju inte så konstig. Men, som sagt, om det teoretiska finsnickeriet är att betrakta som onödiga krusiduller på en i övrigt välbyggd avhandling eller som något som ytterligare höjer dess värde är en smaksak. Oavsett vilket utgör den ett viktigt bidrag till vår kunskap om 1700-talets svenska järnhantering, i synnerhet de historiska processerna mot en förändrad arbetsorganisation som så småningom också ledde till en högre grad av arbetsdelning.

Thomas Kaiserfeld

Kraftkarlar och knockouts. Kraftsporter, kropp och klass i Sverige 1920–1960

Emma Pihl Skoog

Stockholms universitet, 2017, 324 s.

Kring millennieskiftet 2000 disputerade ett flertal historiker vid Stockholms universitet på avhandlingar med idrottshistoriska teman. Efter detta genombrott i akademien har antalet doktorander med idrottshistoriska ämnen blivit färre vid landets lärosäten och följaktligen också antalet disputationer. I idrottshistoriska kretsar var det därför efterlängtat när Emma Pihl Skoog disputerade våren 2017 på en välskriven och intresseväckande monografi på drygt 300 sidor fördelade på sex kapitel.

I det nästan 60 sidor långa inledningskapitlet redovisas syftet med avhandlingen: ”att analysera representationer av kropp och klass inom svenska kraftsportsammanhang ca 1920–1960, för att därigenom förstå deras vidare samhälleliga och ideologiska betydelse”. Författaren besvarar sex forskningsfrågor, fyra empirinära och två mer övergripande analytiska. Dessa frågor presenteras inte tillsammans med syftet utan ligger insprängda i slutet av inledningskapitlet. Syftesbeskrivningen och frågeställningarna hade tjänat på att omdisponeras och renodlas, vilket blir tydligt i resultatkapitlen. En del resonemang och slutsatser upprepas i de olika kapitlen, vilket bland annat skymmer resultatens unicitet en aning.

Undersökningsperioden 1920–1960 är väl vald och bra motiverad. Den sammanfaller nämligen med en guldålder i svensk boxning både medialt och sportsligt. Inte minst 1920-talet sticker ut som ett genombrottsdecennium för den kommersiella, mediala och publika underhållningsidrotten. Kommersiella krafter och massmedier insåg idrottens och inte minst boxningens potential. Boxning blev följaktligen en av tidens mest populära idrotter. Under

1920-talet var också en av undersökningsperiodens första och största idrottshjältar, boxaren Harry Persson, verksam.

1960, slutåret, var situationen annorlunda. Boxningen hade börjat ifrågasättas från politiskt håll på grund av sin skadebenägenhet och råhet. Detta trots att Ingemar Johansson hade blivit världsmästare i tungviktsboxning 1959 efter att ha vunnit över Floyd Patterson i en historisk match i New York. ”Ingo” blev omätligt populär i Sverige efter detta, men ändå började boxningen förlora sin attraktionskraft, åtminstone i det politiska och medicinska etablissemanget. 1969 förbjöd riksdagen till och med all proffsboxning i Sverige, ett förbud som varade fram till 2007.

Författaren har inte valt perioden enbart på grund av idrottens och boxningens utveckling utan också för att den kännetecknades ”av mycket genomgripande samhällsförändringar i såväl ekonomisk som politisk mening”. I likhet med många andra idrottshistoriker strävar Pihl Skoog efter att legitimera idrotten som studieobjekt genom att länka dess utveckling till samhällets. En diskussion om idrottens eller boxningens relativa autonomi i relation till samhället hade emellertid varit givande och innovativt. I sammanhanget kan nämnas att först kapitel två ger en mycket kort och aningen pliktskyldig beskrivning av den många gånger dramatiska samhällsutvecklingen under perioden 1920–1960. Vidare saknas en längre sammanhållen framställning av idrottens och idrottsrörelsens utveckling under dessa dynamiska decennier i svensk idrottshistoria. Gick den kommersiella och professionella boxningens utveckling hand i hand med den ideella och amatörpräglade idrottsrörelsen är en fråga som man kan ställa sig.

Pihl Skoog har valt att studera kraftsporter. Med kraftsporter avses boxning och tyngdlyftning samt bodybuilding. Sistnämnda ”idrott” tas upp och behandlas i ett särskilt, femte, kapitel. Det är visserligen intressant, men bryter samtidigt framställningen, och hade med fördel

kunnat lyftas ut och gjorts till en separat artikel istället.

Källmaterialet, olika kraftsportstidningar, är relativt omfattande och har krävt en imponerande arbetsinsats av författaren. Periodens absolut största och viktigaste idrottstidning, *Idrottsbladet*, har emellertid inte utnyttjats, vilket borde ha kommenterats. En snabbtitt i nämnda alster ger vid handen att den innehåller många boxningsreportage med både text och bild. Tidningsmaterialet kompletteras med fyra kraftidrottares självbiografier. Huruvida dessa verkligen tillför analysen något är tveksamt. I likhet med många andra som forskar om kropp, idrott och klass tar Pihl Skoog sin utgångspunkt i Pierre Bourdieus begreppsapparat. Till de välkända begreppen fält, kapital och habitus tillför författaren också det något mindre använda hexis. Enligt författaren beskriver detta "sättet vi för oss, exempelvis vår kroppshållning och gångstil, förkroppsligade genom inläring av kroppstekniker och kroppsscheman". Hon vill koppla dessa begrepp till "hur värde knyts till olika aspekter av kroppen" och som ett sätt att förstå klass.

Andra begrepp som används i avhandlingen är sport och idrott. Inom idrottsforskningen tenderar forskare som behandlar den kommersiella och professionella sporten att använda sportbegreppet medan de som studerar idrottsrörelsen som organisation tvärtom brukar använda begreppet idrott. Pihl Skoog använder emellertid begreppen synonymt, utan att diskutera dem närmare.

Avhandlingens forskningsläge sträcker sig över olika områden och författaren uppvisar en stor beläsenhet. Svensk och internationell litteratur används flitigt och konsekvent till att fördjupa och förklara undersökningarnas resultat på ett pedagogiskt och intresseväckande sätt. Jag saknar dock ett kritiskt förhållningssätt och tydligt argumenterade ställningstaganden visavi andra forskare.

De empiriska kapitlen belyser relationen

mellan kraftsport och yrkesliv/kroppsbete utifrån olika perspektiv. Pihl Skoog konstaterar föga överraskande att utövarna kom ur arbetarklassen, men mera överraskande att amatöridealet hade låg status bland dessa. Tvärtom ansågs det eftersträvansvärt att kunna leva på sin sport – att bli professionell. Detta synsätt bröt mot idrottsrörelsens amatörideal och kan förklaras ur ett klassperspektiv. Idrottsledarna emanerade till skillnad från boxarna ur samhällets övre skikt. Arbetarsonen och stenläggaren Ingemar Johansson benämnde till och med proffsboxarna för yrkesmän och proffsboxning för yrkesboxning. I kraft av sitt fysiskt krävande arbete ansågs kraftsportarna träna naturligt och inte lika "rationellt" som idrottare ur andra samhällsklasser. Under 1950-talet började dock den naturliga träningen att tappa mark gentemot den "rationella", vetenskapliga träningen.

I kapitel tre tar författaren upp ett spännande tema, nämligen den klasspolemik som fanns mellan kraftsportarna och samhällets övre skikt. Klassretoriken var särskilt tydlig före andra världskriget, under det konflikt- och strejkfyllda 1930-talet, men mattades senare av. Kroppsbetare sågs som naturligt fysiskt överlägsna andra samhällsklasser, vilka tvingades att träna rationellt. Det ansågs också finnas en skillnad i teknik och taktik mellan boxarna, beroende på klassbakgrund. Något förenklat var bilden av arbetarboxaren en offensiv slugger, som tog och gav smällar, medan medelklassboxaren ansågs mer taktiskt driven, försvarsinriktad och något av en gentlemannaboxare.

I kapitel fyra tar Pihl Skoog upp den svenska framgångssagan ur ett annorlunda perspektiv. Hon visar hur "kroppen och dess beskaffenhet varit avgörande för framgången, snarare än utbildning", vilket traditionellt i Sverige ansetts vara en nyckelfaktor för social utjämning i samhället. "Att slå sig fram underifrån" har av tidigare forskning lyfts fram som en karriärväg för den fattige. Författaren

ger illustrativa exempel på boxare som började på samhällets botten, men med god karaktär och en stark vilja att skapa sig en framgångsrik karriär och ett gott liv. Emellertid var detta få förunnat. Ingemar Johansson var en av dessa.

I skildringarna av honom fanns drag av välfärdsstatens rådande idéströmningar om skötsamhet, måttlighet och en mer moderat maskulinitet. Likt hjältar från andra sporter framställdes Johansson ofta i medier som ”en vanlig kille”, vilket återspeglade Folkhemssveriges jämställdhetsideal. Ingen skulle vara förmer än någon annan, inte ens de hyllade idrottsstjärnorna i jantelagens Sverige.

Kapitel fem bryter framställningen på flera sätt. Nya frågor om kommersialisering, träning, kroppslig hälsa och skötsel behandlas. Dessutom undersöks 1950-talets nya trend bodybuilding. I kapitlet analyseras till skillnad från tidigare också kvinnliga utövare.

Vilka är då avhandlingens huvudresultat? På vilket sätt har författaren fört den idrottshistoriska forskningen framåt? Pihl Skoog framhåller själv att hon bland annat kommit fram till att kroppar tillskrevs olika värden – värden som hörde ihop med klass –, att kropp och klass influerade varandra och inte var separata storheter samt att synen på kraftsportarnas kroppar var klassbunden.

Författarens resultat bekräftar och fördjupar den tidigare och relativt omfattande forskningen om kropp, idrott och klass, vilken i likhet med Pihl Skoog tagit sin utgångspunkt i Bourdieus begreppsapparat. Nu väntar vi på fler studier, gärna med liknande utgångspunkter men som väljer andra studieobjekt, till exempel sådana ”borgerliga” idrotter som fäktning, tennis och golf, där inte bara kroppen utan även redskapet och tekniken står i centrum. I denna forskning kommer Pihl Skoogs avhandling ha en given plats i likhet med all forskning om kropp och idrott, både historisk och nutida.

Leif Yttergren

Antologier

Inspärrad. Roster från intagna på sinnessjukhus, fängelser och andra anstalter 1850–1992

Roddy Nilsson & Maria Vallström (red.)

Nordic Academic Press, 2016, 400 s.

Som den brittiske historikern Roy Porter en gång påpekade har omhändertagandets historia två sidor. Mötet mellan läkare och patient, fängvårdare och fånge, barnvårdare och barnhemsbarn et cetera involverar alltid två parter, vars upplevelse av mötet kan vara av radikalt olika slag. Men ofta skrivs historien med hjälp av endast ett av dessa perspektiv. Det är i de officiella dokumenten som historiker vanligen finner sitt källmaterial och även om dessa myndighetshandlingar behandlas kritiskt är det nästan uteslutande överhetens röst som hörs. Under senare decennier har emellertid en strävan att skriva historien ”underifrån” vuxit sig allt starkare, delvis inspirerad av ovan nämnde Porter. Genom att uppmärksamma omhändertagna och marginaliserade människors egna berättelser vill forskare inom olika discipliner lyfta fram dem som hamnade utanför såväl samhället som historieskrivningen.

Antologin *Inspärrad. Roster från intagna på sinnessjukhus, fängelser och andra anstalter 1850–1992* är ett utmärkt exempel på denna strävan. Titeln anspelar på det faktum att omhändertagandet under Sveriges moderna historia i hög grad präglats av inspärning och tvång. De människor som träder fram i de tolv författarnas kapitel har det gemensamt att de under kortare eller längre tid varit inskrivna vid institutioner av olika slag, och därmed fått sin frihet beskuren. Hela sex av bidragen handlar om människor som omhändertagits av psykiatrin, men här finns också inblickar i livet vid fängelser, sanatorier och anstalter för alkoholister,

för vanartiga pojkar och för dem som kategoriserades som sinnesslöa.

Inspärning är emellertid ett vitt begrepp med oklar gränsdragning. Exempelvis var barnen på kustsanatoriet Apelviken, som Staffan Förhammar och Marie C. Nelson skriver om, inte tvångsintagna i formell mening. I realiteten var det dock ytterst få av barnens föräldrar som vågade opponera sig när läkaren ordinerade en sådan vistelse, och för barnen själva var upplevelsen av tvång högst reell. Å andra sidan visar Renée Frangeur i sin studie av en av de mest repressiva anstalterna, den statliga tvångsuppföstringsanstalten Bona, att Bonapojkarna efter frisläppandet frivilligt kunde återvända till anstalten för att få hjälp och stöd om livet utanför murarna blev för svårt. Det finns en dubbeltydighet i samhällets omhändertagande av svaga eller avvikande individer, som sätter begrepp som tvång och inspärning på spel.

I inledningskapitlet, som för övrigt ger en mycket god översikt över forskningsområdet, säger sig redaktörerna vilja tona ned den traditionella fokuseringen på disciplinär makt. Man vill uppenbart undvika att falla in i ensidiga tendenser som kan förknippas med antipsykiatri eller vissa former av revisionistisk historieskrivning. Samtidigt handlar bokens kapitel om dem som utsattes för samhällets mest förtryckande maktapparat. Gränsdragningen hade kunnat diskuteras utifrån frågan om vad man menar med begrepp som disciplin och makt. De maktteknologier som Michel Foucault utforskat och som flera av antologins författare utgår ifrån är ju inte tillämpbara endast på det repressiva anstaltsväsendet. Även den fria samhällsmedborgaren under den undersökta tidsperioden är i en mening disciplinerad och kan rent av betraktas som "inspärnad" av sociala konventioner, moral och ekonomisk rationalitet. Men den nyansering som eftersträvas i antologin visar sig mer i kapitlens beskrivning av maktens praktik.

Det bärande temat i studierna är den

dubbelhet av välvillig omsorg och disciplinerande fostran som kännetecknar omhändertagandets historia i det framväxande välfärdssamhället. Att den liberalt inspirerade socialpolitik som tog form under den undersökta perioden präglades av lika mycket paternalism som filantropi blir tydligt när man ser närmare på de människor som var föremål för omsorgen. Genom deras berättelser får vi också inblick i hela skalan av motstrategier som en sådan omsorg föder, från motstånd till anpassning. Komplexiteten i omhändertagandets praktik mynnar i flera av studierna ut i situationer som påminner om det som Karin Johannisson i sitt kapitel så träffande kallar en spelplan. Hos Cecilia Riving handlar det om oförenligheten mellan patientens och psykiaterns verklighetsuttolkningar och det spel som uppstår mellan meningsskapande och sanningsanspråk. I flera kapitel, exempelvis hos Maria Vallström och Annika Berg, gäller det regelrätta förhandlingar, där intagna och patienter försöker erövra tolkningsföreträdet eller åtminstone etablera en värdig subjektsposition.

Det är ofrånkomligt i en antologi att det blir en del upprepningar, exempelvis av skildringar av psykiatrins framväxt och utveckling. Det är ingen stor sak och i de flesta fall kompletterar skildringarna varandra. Men en upprepning hade redaktörerna gärna fått vara mer vaksamma på, i synnerhet som ämnet avhandlas grundligt och väl redan i inledningen. Flera av författarna motiverar sina studier med att den historiska forskningen tidigare nästan uteslutande använt sig av ett "ovanifrån-material" och att orsaken till detta, vid sidan av vissa vetenskapliga överväganden, är bristen på källmaterial. Kommentaren framstår som märklig när den föreliggande antologin visar att sådant källmaterial finns i överflöd, bara man letar lite. Frågan om vetenskapliga överväganden är i så fall viktigare. Den gäller hur man värderar de underordnade röster som framträder. Men de källkritiska problem som flera av författarna tycks vara upptagna av upprä-

der i första hand om man är ute efter ”vad som verkligen hände”. Det som studierna i antologin vill kartlägga är i främsta rummet den mer fenomenologiska frågan om hur omhändertagandet framstod för de inspärrade. Som Lars Garpenhag konstaterar i sitt bidrag: ”Patienternas skrifter får lika lite som läkarnas tas för objektiva avspeglingar av den verklighet de skildrar.”

Denna fenomenologiska fråga får ett fylligt och nyanserat svar i *Inspärrad*. Bokens underifrånperspektiv och fokus på relationer som utgår från den omhändertagnas synvinkel har faktiskt mycket att säga också till dagens Vårdsverige, trots att situationen nu på många sätt är omvänd den som beskrivs i antologin. Idag är ”personcentrerad vård” den nya modetermen. Det innebär att den som är föremål för omhändertagandet ska individualiseras medan all vårdpersonal förväntas agera likvärdigt för att patienten ska få samma vård oberoende av vem som utför den. Det finns en stark tilltro till att rutiner kan utföras likvärdigt, att ADL-pärmar (Allmän Daglig Livsföring) ska följas till punkt och pricka och att vårdpersonalens personlighet inte ska inverka på den vård som utförs. Bokens berättelser visar att detta kanske är en ouppnåelig dröm. Eller åtminstone att vården ur den omhändertagnas synvinkel sällan är oberoende av vem som utför den.

Patrik Möller

Mod i strid och filosofi.
Dygdetiska perspektiv från
Aristoteles till drönarkriget
Peter Haldén & Biörn Tjällén (red.)

Nordic Academic Press, 2017, 239 s.

Antologin *Mod i strid och filosofi* är resultatet av ett symposium där tio forskare från ett flertal ämnesdiscipliner diskuterade hur mod i strid har gestaltats i vitt skilda källor och i olika historiska sammanhang. Redaktörerna vill genom att

analysera dygdetikens syn på mod berika modern krigsvetenskap. Det nya här är dels det långa tidsperspektivet, dels ett fokus på striden (inte kriget), och då på både stridens praktik och representation. Boken relaterar härigenom till ett omfattande internationellt forskningsfält som behandlar frågeställningar av militärpsykologiskt och militärsociologiskt intresse. Bidragen ger bland annat idé-, konst- och litteraturhistoriska perspektiv på hur mod har diskuterats och framställts i allt från konstverk till soldatbrev.

Bokens bredd är en klar styrka, där alla bidrag tillsammans belyser perspektivet. Kärnan är undertiteln dygdetiska perspektiv, vilket motiveras och contextualiseras på ett bra sätt av redaktörerna i inledningskapitlet. Något som möjligen hade höjt läsarens förståelse av de enskilda bidragen ytterligare vore om något kapitel särskilt hade behandlat dygdetikens grunder och konjunkturen genom historien. Nu nämner de flesta författarna Aristoteles och, i lite olika ordalag, uppfattningen om mod som en medelväg mellan å ena sidan rädsla, feghet och räddhågsenhet och å andra sidan övermod och dumdrighet. Detta problematiseras förvisso alldeles utmärkt av Erik Eliasson, docent i teoretisk filosofi, i kapitlet ”’Mannamod’, övermod och vansinne i fält och filosofi under antiken”, men det hade varit möjligt att gå ännu lite grundligare tillväga rörande dygdetikens väsen för att i förlängningen stötta upp de andra bidragen. Dygdetikens medeltida konjunkturen blir dock utmärkt belysta av historikern Björn Tjällén i kapitlet ”Mod, militärpsykologi, militärsociologi och krigsetik i en medeltida furstespegel”, och det framgår att kapitelförfattarna generellt har en god förståelse av ämnet.

Tidigmodern tid, från renässansen till slutet av 1700-talet, representeras av fem bidrag. De två första omfamnar konstens värld och ger exempel på hur denna relaterade till samhällets militära sfär. Konstvetaren Kristin Kolrud analyserar ”Tapperhet i den tidigmoderna konsten”

genom att studera hur olika dygder och laster gestaltades i form av personer, symboler och attribut. Kolrud är en av flera kapitel-författare som diskuterar dygdernas och lasternas manliga och kvinnliga gestaltningar. Detta gör också litteraturvetaren Stefano Fogelberg Rota i sin analys av "Fältskräck och mod i drottning Christinas hovbaletter". Fältskräcken, paniken på slagfältet, gavs kvinnlig gestalt, men det gjorde också modet och visdomen i form av Pallas Athena (spelad av Kristina själv). Det är alltså inte så enkelt att dygderna och lasterna alltid var manligt respektive kvinnligt kodade.

Bland de tidigmoderna bidragen återfinns två om det karolinska Sverige: idéhistorikern Andreas Hellerstedts om "Tapperhet, adelskap och luthersk ortodoxi under karolinsk tid" och historikern Magnus Perlestams om "Den karolinske soldatens syn på mod". Likt de andra kapitelförfattarna rör de sig bland källor som de är väl förtrogna med. Samtidigt skiljer sig dessa två bidrag något från de andra genom att de diskuterar religionens – här naturligtvis den lutherska kristendomens – stora betydelse för uppfattningar om mod och tapperhet i strid. Därmed inte sagt att något bidrag med ett mer uttalat religionsvetenskapligt perspektiv hade varit överflödigt. Tvärtom är det något förvånande att ett sådant inte finns med.

Hellerstedt analyserar ett tal av studenten Carl Magnus Melin, hållet i Åbo 1688 med titeln "Om dygdernas drottning", samt prästen Simon Isogaeus *Carla Seger-Sköld*, tryckt postumt 1714. Perlestam analyserar ett mer vardagligt material i form av brev, dagböcker, journaler och relationer, mestadels från *Karolinska krigares dagböcker*. Här reagerar jag på att Perlestam tycks jämställa predestination, försynstro och fatalism, vilket som jag ser det är något olika företeelser. I detta avseende är Hellerstedts analys mer precis. Den dygdetiska tankefiguren kom hos Isogaeus till uttryck i en medelväg som, med Hellerstedts ord, varken var en kalvinistisk övertro på pre-

destinationen eller en materialistisk tro på den blinda slumpen: "Den rätta medelvägen är för Isogaeus att på lutherskt vis lita till Guds bistånd, utan att för den sakens skull bli en fatalist", sammanfattar Hellerstedt (s. 117). Detta är en övertygande tolkning med känsla för begreppens nyanser.

I ett överlag gediget bidrag måste jag ställa mig lite frågande till en slutsats hos Perlestam: "Ett modigt beteende i en karolins föreställningsvärld hämtade sin främsta näring ur en religiös tankevärld, där Gud skyddade den rättfärdige och fromme [läs: svensken] när han slog ner på den ogudaktige fienden" (s. 145). I de exempel Perlestam anför finner jag inget stöd för uppfattningen att fienden (ryssarna) sågs som ogudaktig och att Gud därför "slog ner" på denne. Fienden ansågs, enligt de citat som anförs, vara feg och gapig, men inte ogudaktig. Jag misstänker att Perlestam här läser in äldre och numera ifrågasatta uppfattningar om de religiösa föreställningarna i den karolinska armén.

På väg mot de avslutande samtida och framåtblickande bidragen finner vi litteraturvetarna Jennie Nells och Patrik Hultins två kapitel "Panegyrik om tapperhet och ära under Gustaf III:s ryska krig 1788–1790" och "Mod, harmoni och transcendens i Ernst Jüngers prosa". Analyserna av Carl Michael Bellmans och Carl Gustaf Leopolds dikter respektive Jüngers båda romaner *I stålstormen* och *På marmorklipporna* kopplas till dygdetiken på klart skilda men relevanta sätt och motiverar liksom alla bidrag sin plats inom ramarna för antologins tematik.

Linda Johansson, filosof verksam vid Försvarshögskolan, tillämpar dygdetiken på en brännande aktuell fråga: "Är det fejt att använda drönare?" Det tilltagande bruket av vapen med olika grader av autonomi väcker viktiga frågor om vem eller vad (!) som bör fatta beslut om liv och död i strid samt huruvida dygdetiken kan bidra till svaren på dessa frågor. Resonemanget måste dock huvudsakligen stanna vid en fråga. Detta är tydligt också i det avslutande bidraget av Peter Haldén, lektor i krigs-

vetenskap och docent i statsvetenskap vid Försvarshögskolan, som naturligtvis inte fullt ut kan besvara rubrikens fråga "Kan dygdetiken bryta den 'postheroiska' ängslan i 2000-talets risksamhälle?", men som ändå rymmer resonemang av hög teoretisk och i förlängningen också praktisk relevans. Haldén ser dygdetiken som en "besluts-teoretisk verktygslåda" som ger ett tolkningsmönster i den nutida komplexa värld som har benämnts som ett risksamhälle. Kanske kan ett dygdetiskt förhållningssätt bidra till att soldater uppfattar och förmår lösa sådana situationer i fält som annars kunde leda till komplikationer inte bara på det taktiska planet utan också på operativ, strategisk och politisk nivå, som numera är närmre förbundna med varandra än vad de någonsin tidigare har varit.

Sammanfattningsvis är detta en bok med intressanta bidrag som tillsammans ger en stark helhet. I redaktionellt avseende hade den måhända kunnat vara ännu mer sammanhållen, exempelvis genom att namn på regenter normalstavats överlag, att en bok som *Den nichomakiska etiken* utskrivits i en enda form, att ett personregister tillförts. Ett kort summerande kapitel, gärna på engelska, hade också varit välkommet. Eftersom redaktörerna uppnår sin målsättning att bidra till ett stort internationellt forskningsfält vore det väl värt att överväga en engelsk översättning, för att ytterligare sprida det angelägna bidrag som boken ger.

David Gudmundsson

Den nya staten. Ideologi och samhällsförändring kring sekelskiftet 1900

Erik Nydahl & Jonas Harvard (red.)

Nordic Academic Press, 2016, 319 s.

Perioden kring sekelskiftet 1900 utgör en brytpunkt i svensk historia. Detta är förvisso en benämning som historiker gärna ger den tid som de själva sysslar med, men i det här fallet finns fog för att lyfta

fram perioden som en epok då det svenska samhället genomgick verkligt stora förändringar. Mycket hände på kort tid som fick långtgående konsekvenser för människors vardagliga liv, för organiseringen av de lokala gemenskaperna och för hur staten styrdes och skulle komma att fungera. En expanderande statlig och kommunal sektor och den fortgående industrialiseringen av näringslivet är två konkreta exempel på hur Sverige ändrade skepnad under perioden.

Denna intensiva period i svensk historia står i fokus för antologin *Den nya staten. Ideologi och samhällsförändring kring sekelskiftet 1900*, redigerad av Sundsvallshistorikerna Erik Nydahl och Jonas Harvard. Boken tar avstamp i den forskning som med början i Västtyskland på 1970-talet har behandlat tidsperioden 1890–1930 utifrån begreppet organiserad kapitalism. Den omvandling av staten och samhället som ägde rum kring sekelskiftet 1900 studeras här ur flera olika aspekter och inkluderar frågor om byråkratisering, organisering och standardisering. Forskningen har utmynnat i en modell med fyra faser som sammanfattar de viktigaste dragen i utvecklingen.

Sverige lyfts ofta fram som ett idealtypiskt exempel på organiserad kapitalism och inom svensk forskning har Rolf Torstendahl utvecklat en fyrfasmodell och presenterat en syntes kring utvecklingen i Sverige. Ytterligare en svensk historiker som har intresserat sig för den organiserade kapitalismen är Svenbjörn Kilander. Kilander drev i sin bok *Den nya staten och den gamla* (1991) tesen att övergången till organiserad kapitalism utmärktes av ett nytt förhållande mellan samhällets allmänna och enskilda sfärer. En konsekvens av det var enligt Kilander att staten runt sekelskiftet 1900 fick ett tydligare mandat att gripa in i utvecklingen på olika områden. Det är också Kilanders tes som redaktörerna lyfter fram som den huvudsakliga inspirationen till boken. Enligt Nydahl och Harvard är diskussionen om den organiserade kapitalismens kännetecken och synen på samhällets och statens roll inte

avgjord. Målsättningen med antologin är därför att peka på den äldre forskningens fruktbara arv och lyfta fram ett antal nya frågor för vidare forskning. Boken är en festskrift tillägnad Svenbjörn Kilander på dennes 65-årsdag.

Boken innehåller sammanlagt nio bidrag från olika forskare samt en inledande text av Nydahl och Harvard. Gemensamt för de olika texterna är att de utifrån ett politiskt och ideologiskt perspektiv diskuterar ett antal centrala begreppspar, som presenteras i inledningen: stat–samhälle, ingripa–inte ingripa, allmänt–enskilt. Dessa dikotomier var centrala i den politiska debatten kring sekelskiftet 1900, inte minst i riksdagen men också i den alltmer betydelsefulla dagspressen. I samtliga bidrag tangeras frågor om vilket ansvar staten hade för det allmänna bästa, vad som var enskilt respektive allmänt eller privat respektive offentligt. Här finns inte utrymme att i detalj redogöra för alla bokens bidrag. Jag vill istället lyfta fram ett par av texterna som jag fastnat för i min läsning.

Historikern Glenn Svedin medverkar med en text om den lokala alkoholpolitiken i Sundsvall, cirka 1860–1930. Sundsvall var till följd av den växande träindustrin en av Sveriges mest expansiva städer under perioden, något som bland annat tog sig uttryck i en stor inflyttning. Med det följde sociala problem och en av utmaningarna för stadens ledning var att hantera ett utbredd och omfattande superi. Svedin visar hur staden inledningsvis hade en mycket liberal alkoholpolitik, bland annat eftersom stadskassan fick del av försäljningen av alkohol via de olika utskänkingsställena. Intresset för mer omfattande regleringar var därför svalt bland de styrande och alkoholproblemen sågs främst som moraliska. Så småningom skedde emellertid en ideologisk förändring då alkoholpolitiken blev mer restriktiv i takt med att det blev allmänt accepterat att myndigheterna skulle reglera alkoholförsäljningen. Ett resultat i Svedins studie är att Sundsvall i det avseendet skärpte sin alkoholpolitik

redan innan staten runt sekelskiftet 1900 på allvar började engagera sig i alkoholens reglering på riksplanet, genom införandet av flera nya regler.

För ett annat intressant bidrag står en av redaktörerna, Erik Nydahl. Han har undersökt offentlig debatt om införandet av 1880 års vattenrättslagstiftning, alltså regleringen av vem som hade rätt att använda sig av det strömmande vattnet, en fråga som i de norrländska älvorna var knuten till skogsindustrins behov av flottleder för att transportera timmer. Nydahls text är en av dem som tydligast anknyter till konflikten mellan vad som kan sägas vara bäst för den enskilde och vad som istället bör ses som ett allmänintresse. Att skogsindustrins utveckling var av betydelse för det allmänna var de flesta överens om. Frågan var emellertid huruvida bönderna längs flottlederna skulle tvingas acceptera att flottningen gav skador på deras åkrar. Här ställdes olika näringar mot varandra.

Nydahl argumenterar, övertygande, för att det enskilda intresset – skogsbolagen – lyckades presentera sitt budskap om behovet av flottleder så att det framstod som ett allmänintresse. Istället för att hänvisa till skogsbolagens förbättrade förutsättningar – och med dessa möjligheten till vinst – presenterades en förändrad vattenrättslagstiftning som något som skulle gynna det allmänna. Nydahls tolkning ligger i linje med vad jag själv nyligen visat i en studie av riksdagsdebatten om järnvägens stambanor på 1850-talet.

Flera av bidragen i boken berör på ett eller annat vis den så kallade Norrlandsfrågan, alltså den debatt som huvudsakligen handlade om ägarförhållandena i Norrlands skogar och huruvida de stora skogsbolagen skulle få köpa skog från bönderna eller inte. Frågan avgjordes av riksdagen 1906 då en lag infördes som förbjöd bolag och ekonomiska föreningar att förvärva jordbruksfastigheter i större delen av Norrland och delar av Dalarna. Litteraturvetaren Sofi Qvarnström bidrar med en studie av ett antal Norrlandstidningar, främst

Jämtlands Allebanda, där hon söker efter bakgrunden till det statliga ingripandet och regleringen av skogens utnyttjande. Genom att jämföra opinionsbildande texter i pressen, till exempel ledare och brev inkomna till redaktionen, visar Qvarnström hur olika genrer av texter samverkade med varandra. Den norrländska lokalpressen är, enligt Qvarnström, dåligt undersökt när det kommer till debatten om skogen, och i hennes bidrag, som förvisso har karaktären av en förstudie, visar hon att opinionen i frågan var både splittrad och betydligt mer mångfasetterad än vad tidigare forskning antagit.

Förutom de tre bidragen ovan medverkar Rolf Torstendahl, Per Hammarström, Stefan Dalin, Mats Rolén och Ragnar Björk. Torstendahl, som nämns framträdande i teoribildningen kring den organiserade kapitalismen i Sverige, har skrivit om hur de etablerade professionerna stod emot och behöll sin autonomi visavi staten när den senare blev en mer aktiv part. Björk skriver om hur helhetsuppfattningar om samhällets beskaffenhet, så kallad voluntarism, under mellankrigstiden fick genomslag och balanserade mellan det nationella och det globala.

Som med alla antologier är det svårt att ge ett sammantaget omdöme om hela boken, eftersom bidragen är ganska olika. Som helhet ger emellertid *Den nya staten* ett intressant bidrag till diskussionen om vad staten skulle göra och var gränserna gick mellan det privata och det allmänna kring sekelskiftet 1900. Den tar vid där diskussionen om den organiserade kapitalismen stannade av och visar att det mycket väl kan vara fruktbart att återvända till tidigare teoretiska modeller och perspektiv. I sammanhanget hade det varit intressant om redaktörerna hade utvidgat diskussionen om den kritik som har framförts mot den fasmodell som den organiserade kapitalismen är en del av. Med tanke på att en hel del forskning tillkommit sedan denna forskardebatt var som hetast i början av 1990-talet kunde det nyanserat den i mitt

tycke lite fyrkantiga bild av utvecklingen som en fasmodell ger.

Slutligen en liten anmärkning, möjligen med sydsvenskt påbrå: boken handlar väl mycket om Norrland. Ifall frågan om den organiserade kapitalismen, och dess konsekvenser, ska förstås fullt ut vore det intressant med undersökningar också av andra fenomen som inte är knutna till skogsindustrin eller de norrländska länen. Frågan om huruvida staten (eller det allmänna) skulle ingripa eller inte var relevant också i andra sammanhang, vilket inte minst framgår av ny forskning om drift och skötsel av det som vi idag kallar välfärdstjänster.

Magnus Linnarsson

Mindre uppmärksammade historiska jubileer

Originalteckning för Scandia av Fredrik Tersmeden

